

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Філологічний факультет
Кафедра сучасної української мови

ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

здобувач другого рівня вищої освіти
ОПП «Українська мова та література»
спеціальності 014 Середня освіта
Щерба Інеса Андріївна.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент *Іванна СТРУК.*

Рецензенти: доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови *Світлана ШАБАТ-САВКА*; методист науково-методичного центру предметів мовно-літературної та історичної галузей і міжнародної інтеграції КЗ «Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області» *Євгенія КВІТЕНЬ.*

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 7 від 25 листопада 2024 р.
Завідувач кафедри _____ *Світлана ШАБАТ-САВКА*

Чернівці – 2024

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	3
Декларативне ствердження здобувача освіти про дотримання добросовісності у кваліфікаційній роботі.....	5
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ І. Теоретико-методичні засади вивчення соціокультурної компетентності.....	11
1.1. Педагогічні аспекти вивчення соціокультурної компетентності учнів.....	11
1.2. Лінгводидактичні засади вивчення соціокультурної компетентності.....	25
Висновки до розділу 1.....	28
РОЗДІЛ ІІ. Організаційно-методичні основи формування соціокультурної компетентності старшокласників на уроках української мови.....	30
2.1. Роль соціокультурної змістової лінії у формуванні мовної особистості старшокласника.....	30
2.2. Підручник української мови як засіб формування соціокультурної компетентності старшокласників.....	44
2.2.1. Соціокультурний складник у підручниках української мови рівня стандарту.....	44
2.2.2 Відображення соціокультурної змістової лінії в підручниках української мови для профільної школи.....	56
Висновки до розділу 2.....	65
РОЗДІЛ ІІІ. Практична реалізація соціокультурної змістової лінії на уроках української мови в 10–11 класах.....	66
3.1. Сучасні технології, форми та методи реалізації соціокультурної компетентності старшокласників.....	66
3.2 Система вправ та завдань для формування соціокультурної компетентності учнів старшої школи.....	73
Висновки до розділу 3.....	76
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	80

Анотація

Щерба Інеса Андріївна. Формування соціокультурної компетентності старшокласників на уроках української мови: кваліфікаційна робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 014 Середня освіта. *На правах рукопису.* Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Міністерство освіти і науки України. Чернівці. 2024.

У кваліфікаційному дослідженні проаналізовано теоретико-методичні та організаційні засади формування соціокультурної компетентності старшокласників на уроках української мови, а також з проєкцією на сучасний стан розвитку україномовної освіти висвітлено практичний аспект реалізації соціокультурної змістової лінії.

З опертям на педагогічні дослідження з'ясовано сутність поняття «соціокультурна компетентність» щодо учнів старшої школи, визначено її основні компоненти та функції. Із залученням соціальних та культурних відомостей обґрунтовано лінгводидактичні основи формування соціокультурної компетентності учнів 10–11 класів; з'ясовано роль соціокультурної змістової лінії чинних навчальних програм у формуванні мовної особистості старшокласника; проаналізовано реалізацію соціокультурних складників в підручниках української мови рівня стандарту та для профільної школи.

Практичний аспект формування соціокультурної компетентності проілюстровано через використання сучасних технологій, форм та методів, урахування яких дозволило розробити систему ефективних вправ та завдань, які сприятимуть соціокультурному розвитку учнів 10–11 класів.

Ключові слова: компетентність, соціокультурна компетентність, соціокультурна змістова лінія, старша школа, навчальна програма української мови, підручник української мови.

Abstract

Shcherba Inessa Andriivna. Formation of socio-cultural competence of high school students in Ukrainian language teaching: qualification work for obtaining the second (master's) level of higher education in the specialty 014 Secondary education. *Manuscript rights.* Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Ministry of Education and Science of Ukraine. Chernivtsi. 2024.

The study analyses the theoretical, methodological and organisational principles of formation of socio-cultural competence of high school students in Ukrainian language teaching, and also highlights the practical aspect of implementation of the socio-cultural content line with a projection of the current state of development of Ukrainian language teaching.

Based on pedagogical research, the essence of the concept of «socio-cultural competence» for high school students is clarified, its main components are identified, and its functions are defined. With the help of social and cultural information, the linguodidactic bases of the formation of socio-cultural competence of students of 10–11 grades are substantiated; the role of the socio-cultural content line of the current curricula in the formation of the personality of a high school student is clarified; the implementation of socio-cultural components in textbooks of the Ukrainian language at the standard level and for a specialized school is analysed.

The practical aspect of the formation of socio-cultural competence is illustrated by the use of modern technologies, forms and methods, the consideration of which allowed to develop a system of effective exercises and tasks contributing to the socio-cultural development of students of 10–11 grades.

Keywords: competence, socio-cultural competence, socio-cultural content line, secondary school, Ukrainian language curriculum, Ukrainian language textbook.

ДЕКЛАРАТИВНЕ СТВЕРДЖЕННЯ ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ
ПРО ДОТРИМАННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ
У КВАЛІФІКАЦІЙНІЙ РОБОТІ

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Інса ЩЕРБА
(підпис)

ВСТУП

Сучасна освіта спрямована на формування особистості, яка може успішно адаптуватися до умов глобалізованого суспільства. Одним із ключових завдань цього процесу є розвиток соціокультурної компетентності, яка забезпечує здатність до розуміння, поваги та взаємодії в багатокультурному середовищі. Особливе місце в цьому процесі посідає викладання української мови, яке, окрім формування мовленнєвих умінь, виконує важливу місію – збагачення учнів соціокультурними знаннями, національними цінностями та загальнолюдськими ідеалами.

У низці нормативно-правових документів [35; 38; 39] зацентовано на необхідності підвищувати якість освіти через розвиток компетентностей, з-поміж яких важливу роль виконує соціокультурна.

Формування соціокультурної компетентності в процесі вивчення української мови є актуальним у контексті виховання толерантності, міжкультурної комунікації та громадянської ідентичності. Уроки української мови дають можливість не лише опановувати лексичний і граматичний матеріал, але й заглиблюватися в багатство національної культури, традицій та історії. Отже, соціокультурний компонент виступає як засіб інтеграції учнів у сучасне суспільство, сприяє розвитку їхнього культурного світогляду та комунікативної спроможності.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю підготовки старшокласників до життя в умовах мультикультурного світу, де мовна і культурна компетенції є основою ефективної комунікації. Попри важливість цього завдання, сучасна педагогічна практика часто стикається з труднощами інтеграції соціокультурного аспекту в процес навчання, що вимагає розроблення нових форм, методів та засобів навчання.

Проблеми розвитку соціокультурної компетентності в лінгводидактичному аспекті розглядали В. Александрова [4; 5], І. Балащенко [8], О. Горошкіна [25],

І. Гудзик [26], Д. Кобцев [37], Г. Корицька [40], О. Кучерук [43], О. Кучерява [44], Т. Левченко [45], С. Мунтян [50; 51], М. Ніщенко [53], В. Новосьолова [55], І. Огієнко [57; 58], Л. Топчій [72], О. Усик [77; 78] та ін. Праці цих дослідників висвітлюють шляхи та способи формування соціокультурної компетентності учнів основної школи ЗЗСО. Однак поза увагою залишається соціокультурний розвиток старшокласників, відомі лише окремі розвідки з означеної проблеми, зокрема стаття І. Курліщук, висвітлює педагогічні умови формування соціокультурної компетентності через мовні засоби [42]; публікація Я. Ярмолюк репрезентує формування цієї компетентності на уроках українською мови [83]; наукові студії В. Яковлевої та Н. Голуб окреслюють способи реалізації соціокультурного підходу до навчання української мови в профільній школі [81]. Проте досі немає комплексного дослідження, у якому були б враховані педагогічні та лінгводидактичні умови формування соціокультурної компетентності учнів старшої школи на уроках української мови.

Мета кваліфікаційної роботи полягає в теоретико-методичному обґрунтуванні та практичній реалізації концептуальних складників формування соціокультурної компетентності старшокласників на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- з оперттям на педагогічні дослідження з'ясувати сутність поняття «соціокультурна компетентність» щодо учнів старшої школи, визначити її основні компоненти та обґрунтувати функції;
- із залученням соціальних та культурних відомостей визначити лінгводидактичні основи формування соціокультурної компетентності учнів 10–11 класів;
- з'ясувати роль соціокультурної змістової лінії чинних навчальних програм у формуванні особистості старшокласника;
- проаналізувати соціокультурні складники чинних підручників української мови рівня стандарту та для профільної школи;

- репрезентувати практичну реалізацію сучасних технологій, форм та методів для формування соціокультурної компетентності старшокласників;
- з урахуванням сучасних вимог до мовної освіти розробити систему вправ та завдань, які сприятимуть соціокультурному розвитку учнів 10–11 класів.

Об’єктом дослідження є процес формування соціокультурної компетентності учнів старшої школи на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – теоретичні аспекти та організаційно-методичні умови формування соціокультурної компетентності старшокласників під час вивчення української мови.

У процесі вирішення поставлених завдань використали такі методи дослідження: ***теоретичні*** – вивчення нормативних документів, наукових та навчально-методичних праць з актуальних питань соціокультурної компетентності, *аналіз, синтез, узагальнення* науково-педагогічної та лінгводидактичної літератури в контексті дослідження; *порівняння, систематизація, моделювання* теоретичного та практичного досвіду з метою визначення основних аспектів формування соціокультурної компетентності старшокласників в закладах загальної середньої освіти; ***емпіричні***: *спостереження* за учнями на заняттях з української мови під час проходження педагогічної практики; ***педагогічний експеримент*** зrealізований під час розробки практичної реалізації технологій, форм, методів, вправ та завдань, що сприятимуть активному соціокультурному розвитку учнів старшої школи.

Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає в тому, що в ній *уперше* з опертям на наукове підґрунтя розкрито сутність поняття соціокультурної компетентності як педагогічного та лінгводидактичного феномена, обґрунтовано важливість соціокультурного розвитку старшокласників під час вивчення української мови; проаналізовано соціокультурний складник в чинних навчальних програмах та підручниках української мови для учнів 10–11 класів рівня стандарту та профільної школи; визначено ефективні технології, форми, методи та засоби формування соціокультурної

компетентності учнів старшої школи; залучено соціокультурні відомості, які стимулюватимуть учнів до активної діяльності на уроках української мови.

Теоретичне значення кваліфікаційного дослідження – розширення лінгводидактичних відомостей з питань формування соціокультурної компетентності, можливість використання основних положень роботи під час написання наукових розвідок та навчально-методичних посібників.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості залучення матеріалів кваліфікаційної роботи в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти, під час створення програм спецкурсів, факультативів; у викладанні курсів «Методика викладання української мови ЗЗСО» для студентів першого (бакалаврського) рівня освіти та «Позакласна робота з української мови в закладах загальної середньої освіти» для студентів другого (магістерського) рівня вищої освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; у межах проходження педагогічної практики здобувачів вищої освіти в закладах загальної середньої освіти; під час практичної діяльності вчителів української мови,.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження викладено в доповідях на 3 наукових конференціях: *«Студентська наукова конференція Чернівецького національного університету»* (м. Чернівці, 5–8 квітня 2022 року); *«Студентська наукова конференція Чернівецького національного університету»*; (м. Чернівці, 16–18 квітня 2024 р.); Міжнародна наукова конференція *«Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи дослідження»*, присвячена 75-річчю від дня народження професора Ніни Гуйванюк (тема доповіді: *«Формування соціокультурної компетентності учнів під час вивчення синтаксису»* Чернівці, 14–15 листопада 2024 р.).

Публікації. Проблематику та основні положення кваліфікаційного дослідження репрезентовано в 2 публікаціях:

1. Струк І., Щерба І. Функціонування фразеологізмів з кінесичними компонентами в українській мові. *Матеріали студентської наукової*

конференції Чернівецького національного університету (5–8 квітня 2022 року). Філологічний факультет. Чернівці: Черн. нац. ун-т, 2022. С. 237–238.

2. Струк І., Щерба І. Формування соціокультурної компетентності старшокласників на уроках української мови в ЗЗСО. *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (16–18 квітня 2024 року). Філологічний факультет. Чернівці: Черн. нац. ун-т, 2024. С. 209–210.*

Структура кваліфікаційного дослідження. Наукову роботу складають вступ, три розділи, висновки, список використаної літератури (87 позицій). Загальний обсяг роботи – 87 сторінок.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

1.1. Педагогічні аспекти вивчення соціокультурної компетентності учнів

Реформування освіти в Україні зумовило звернення особливої уваги на проблему виховання культурної та соціально компетентної особистості, що репрезентовано в низці нормативних документів. У «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.» зацентовано на недостатній відповідності «освітніх послуг вимогам суспільства, запитам особистості, потребам ринку праці», висунуто завдання «побудови ефективної системи національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді» [52]. Зреалізувати таке завдання можливо через виховання особистості з урахуванням важливих культурних надбань, соціальних цінностей та потреб українського народу на сучасному етапі розвитку суспільства. У програмі «Нова українська школа у поступі до цінностей» зосереджено увагу на синтезі «теорії і практики в досягненні дітьми моральних і життєвих цінностей» [54].

З метою вивчення проблеми соціокультурної компетентності як педагогічного явища ми проаналізували сучасні аспекти дослідження компетентнісного підходу в освітньому процесі. Кількісні та якісні показники актуальних досліджень компетентнісного підходу засвідчують, що поняття «компетентність» застосовують не лише, коли говорять про навчальну та професійну діяльність людини, а й про наявність відповідних якостей особистості. Компетентність розглядаємо через призму різних аспектів вивчення (антропологічного, соціокультурного, комунікативного, функціонально-діяльнісного, тобто тих, які безпосередньо стосуються соціокультурної компетентності).

Антропологічний аспект детально висвітлений у наукових розвідках С. Клепка, зокрема дослідник звертає увагу, що «з кінця епохи Просвітництва

головне питання „що є людина та її існування” привертає до себе увагу не тільки філософської, а й освітньої спільноти» [36]. Ця теза доводить потребу онтологізації в освітньому процесі: «навчання спроможне відповісти певним чином на це запитання та стати частиною життя особистості, її внутрішнього світу» [70]. Однак сучасному старшокласнику характерне споживче ставлення до тих чи тих знань, нерідко учні байдуже ставляться й до способу подання цих знань. Тому часто освітній процес не відповідає глибинним онтологічним потребам людини.

У *соціокультурному аспекті* компетентність може визначати здатність людини адаптуватися до різних культурних середовищ, володіти необхідними знаннями, уміннями та навичками для спілкування і взаємодії з іншими людьми з різних культур. Саме система цінностей формує усвідомлене ставлення учнів до освітнього процесу як до важливого джерела життєвих смислів. Розуміння таких смислів як цінностей, на думку К. Журби, є маркером «вияву креативного начала в життєдіяльності учня, творчого процесу розгортання його сутнісних сил» [31, с. 1].

Соціальна практика на сучасному етапі розвитку освіти часто не дає можливості старшокласникам використовувати особистісні досягнення у межах школи. Деякою мірою це пов'язано з освітніми стандартами, що зреалізовані в предметних компетентностях, які, зі свого боку, не відповідають мобільним соціальним та культурним потребам суспільства. Вважаємо, що саме культура допомагає школяреві зануритися в світ таких соціальних потреб, які й здатні корегувати діяльність людини та аналізувати її результати.

На думку авторів Національної програми, «участь підлітків у соціально значущій діяльності залишається недостатньою, незважаючи на зростання суспільної активності дітей і молоді» [52]. Освітні заклади недостатньо застосовують нові форми для реалізації виховання дітей та молоді. Освітняни повинні усвідомити важливість взаємодії освіти та культури, в основі якої покладена ідея про те, що на формування людського розуму впливає культура, яка сприяє активному використанню та реалізації особистістю своїх

інтелектуальних здібностей. Процес цілісного розвитку особистості не може відбуватися без опертя на соціокультурні цінності.

Комунікативний аспект поняття «компетентність» передбачає здатність ефективно спілкуватися та взаємодіяти з іншими людьми. Це означає, що учень повинен не лише вміти висловлювати свої думки та почуття, навчитися слухати і розуміти інших, використовуючи адекватні способи взаємодії. Компетентність в комунікації передбачає навички вираження ідей, уміння вирішувати конфлікти, а також дотримання встановлених норм і правил спілкування.

Взаємодія в освітньому процесі повинна базуватися на відкритому обговоренні, де ідеї можуть вільно генеруватися і вдосконалюватися. Гнучкість і толерантність у сприйнятті думок інших також є важливими аспектами для створення ефективного навчального середовища.

Зайва закріпленість ролей та консервативний підхід до навчання можуть суттєво обмежувати розвиток освітнього процесу. Важливо, щоб педагоги були відкритими до нових підходів та адаптували свої методи до потреб учнів. Гнучкість у навчанні і готовність змінюватися можуть суттєво поліпшити комунікацію і взаємодію в класі. Поєднання регламентованих форм навчання з вільними компонентами може спрощувати цей процес, водночас сприяючи розвитку критичного мислення у студентів.

Проблема комунікативності та діалогу порушена в наукових працях. На думку М. Соломадіна, «широка зацікавленість діалогічною освітою поступово згасає і став професійною справою невеликої групи педагогів-ентузіастів» [69 с. 26]. На недостатній увазі до діалогу в закладах освіти наголошує й американський філософ Н. Барбаліс, зокрема в розділі «Антидіалогічна школа» [86]. Діалог, справді, є потужним інструментом для поліпшення комунікації в освіті. Він сприяє створенню атмосфери довіри і відкритості, де учні відчують себе вільно висловлюючи свої думки та ідеї. Це не тільки покращує взаємодію між учителем та учнями, але й стимулює активне навчання.

Функціонально-діяльнісний аспект. Освіта спрямована на різні форми діяльності усіх учасників освітнього процесу, допомагає людині обирати форми діяльності відповідно до тієї чи тієї ситуації. Репрезентуючи накопичені суспільством знання, освіта уможлиблює збагачення особистості не лише теоретичними знаннями, а й дає змогу практично їх застосовувати. Однак нерідко сучасний школяр буває пасивним на уроці, немотивованим до практичної діяльності.

Наведені аспекти взаємопов'язані між собою, оскільки невизначеність учня створює проблеми з його творчим потенціалом та продуктивною діяльністю. Старшокласнику часто не легко в освітньому середовищі зрозуміти сучасне значення культури, що є надбанням суспільства, створеним для розвитку особистості як соціального індивіда. Тому нерідко виникають проблеми в процесі використання результатів навчання в соціальному житті. Усе це «пов'язано з комунікативною кризою освіти, невмінням учня будувати діалогічні відносини, нерозумінням їх значення» [84], «через що він замінює їх віртуальними відносинами» [71].

Дослідження форм продуктивної діяльності старшокласника в сучасному багатовимірному соціальному просторі вимагає формування певного поняття, яке відбиватиме соціальні потреби, загальнолюдські цінності та індивідуальні особливості продуктивного розвитку особистості – поняття «соціокультурна компетентність учня», яке відображає одне з основних завдань сучасної освіти, зокрема формування активної творчої компетентної учня. Висвітлення соціокультурної компетентності як педагогічного явища потребує аналізу сучасних наукових підходів до цього питання, визначення місця та ролі соціокультурної компетентності в парадигмі ключових компетентностей.

Низка наукових досліджень репрезентує багатокomпонентність соціокультурної компетентності. Сучасна науково-педагогічна література висвітлює такі підходи до цього поняття: загально-гуманітарний (антропологічний, філософсько-культурний, соціологічний, психологічний:

(А. Курінна, С. Клепко, В. Овчарук); технологічно-дидактичний (В. Богачик, К. Баханов, С. Паламар, О. Пометун, І. Родигіна). Зазначимо, що цей поділ наукових джерел є дещо умовним: окремі автори можуть звертатися до різних підходів.

Усі дослідження об'єднує загальне розуміння поняття «компетентність» (на відміну від поняття «компетенція») – «інтегрований результат освіти, який виявляється ситуативно,... існує як потенціал з конкретним сенсом..., відрізняється від функціональної грамотності вирішенням класу завдань та інтегрований з іншими компетентностями на будь-якому рівні» [64, с. 18–19]. І. Бех зазначає, «трактування поняття компетентність досить широке: до нього відносять і навчальні здібності, знання та вміння (вміння успішно навчатися), і навички (комунікативні, соціальні навички), і моральні цінності (громадянська відповідальність чи відповідальність за навколишнє середовище), і ставлення (групова солідарність)» [10, с. 22]. Відмінність між двома науковими визначеннями терміна «компетентність» полягає в наголошуванні на тих чи тих якостях людини, які передбачає це поняття.

Інтегрований підхід до поняття «компетентність» дає можливість науковцям вбачати у цьому явищі життєву активність особистості, через що розуміння компетентності є близьким до поняття «життєва стратегія», яким оперує С. Клепко і визначає як «результативну здатність особистості... певним чином організовану, цілеспрямовану та керовану лінію поведінки..., як зв'язок між ресурсами того, хто навчається (компетенціями) й тим, що він/вона може з ними робити» [36, с. 271].

Дослідники застосовують поняття «компетентність» й для розуміння поведінки особистості, вияву тих чи тих її якостей. Компетентність є основною характеристикою кожної людини, є критерієм для визначення ефективної та успішної діяльності в життєвих або професійних ситуаціях.

Компетентність є комплексним поняттям, яке об'єднує різні аспекти особистості та визначає її здатність діяти ефективно в різноманітних життєвих

і професійних ситуаціях. Вона відображає не лише знання і вміння, але й особистісні якості, цінності, емоційний інтелект і соціальні навички.

Деякі науковці під час аналізу різних груп компетентностей звертають особливу увагу на соціальну компетентність, розглядаючи її у двох аспектах: 1) з урахуванням змістового наповнення основних предметів та навчальних ситуацій; 2) з урахуванням певної спрямованості особистості. У структурі соціальної компетентності І. Родигіна виокремлює цілий алгоритм дій учня: «здатність робити вибір рівня на тематичному оцінюванні, приймати рішення, вирішувати проблемні ситуації, працювати в групі, брати участь у ситуаціях морального вибору та в самоврядуванні, вміти ставити особистісно значущі цілі» [64 с. 40]. Це доводить, що структура соціальної компетентності перегукується з компетенціями продуктивності творчої діяльності, саморозвитку, комунікативної компетентності. У такий спосіб соціальна компетентність втрачає свою специфіку. Перетин з культурною компетенцією не спостерігається.

Деякі дослідники зосереджують увагу на іншому аспекті соціальної компетентності, зокрема розглядають її як здатність людини створювати стратегії взаємодії з іншими людьми. Соціальна компетентність передбачає і засвоєння різних варіантів взаємодії з іншими людьми, способи досягнення завдань і розуміння наслідків своїх дій. Важлива роль шкільної освіти в процесі формування соціальної компетентності, оскільки під час навчання в школі формуються ментальні основи людських стосунків, бажання побудувати ці стосунки як позитивні та продуктивні. Тому саме шкільна освіта покликана зменшити ризики, які виникають у процесі життєвого чи професійного вибору сучасного випускника ЗЗСО.

Соціальна компетентність учня має інтегративний характер, передбачає розвиток його діяльнісної, комунікативної та інтелектуальної активності в навчальному та виховному процесах. Під час аналізу культурної компетентності особистості важливу роль відіграють її інтегративні можливості. Наприклад, О. Пометун підкреслює комунікативно-діяльнісний складник під час визначення культурної компетентності, який надає школяреві

«здатність жити та взаємодіяти з іншими в умовах полікультурного суспільства, керуючись національними та загальнолюдськими духовними цінностями» [11, с. 38]. Така культурна компетентність забезпечує інтегративну здатність особистості здобувача освіти, що зумовлена досвідом орієнтування в культурному просторі, рівнем знань, виховання та розвитку, урахуванням культурних складників, які є критеріями оцінки під час вирішення пізнавальних, світоглядних та життєвих ситуацій. Заслужують на увагу й важливі міркування вченої щодо практичної реалізації результатів засвоєння культури, що може бути способом вирішення різних проблем особистості.

Сучасні дослідження компетентнісного підходу в освітньому просторі доводять її інтегративний характер та перетин відповідних якостей особистості, взаємодія яких і забезпечує інтегративність цієї компетентності та дозволяє виокремити соціальну та культурну компетентності. Перетин функціонально-діяльнісних, комунікативно-поведінкових, смислово-ціннісних, рефлексивно-стратегічних складників існування особистості дозволяє ці компетентності об'єднати в одну – *соціокультурну*.

Отже, проаналізуємо більш детально суть соціокультурної компетентності, яка є однією з найскладніших в учнівській діяльній сучасних ЗЗСО.

Перетин соціальних та культурних елементів цієї компетентності направляє усі компоненти діяльності особистості на успішну, продуктивну комунікацію та ефективний діалог крізь призму культурного погляду, його смислово-ціннісної основи. У наукових дослідженнях соціокультурну компетентність розглядають у різних контекстах, що може сприяти активному вивченню соціокультурної компетентності. Наприклад, контексти «соціокультурна модернізація освіти, критерії соціального прогресу, соціальна активність» [1] дозволяють науковцям пов'язувати поняття соціокультурної компетентності із «загальною логікою розвитку наукових поглядів на сучасну освіту, її призначення та роль у житті людини та суспільства» [80, с. 240–241] та сформулювати нові завдання професійної освіти.

У працях О. Жорнової, І. Закір'янової репрезентовано традиційний погляд на соціокультурну компетентність – процес життєдіяльності особистості, що сформована на ґрунті культурних цінностей. О. Жорнова вважає соціокультурну компетентність «здатністю особистості забезпечувати самозміну засобами звичної активності, що виявляється як ефективний вплив на життєдіяльність інших громад, переосмислення, усвідомлення існування інших культурних значень раніше привласненого сенсу життєдіяльності» [30, с. 93]. Подвійний характер компетентності дає змогу особистості зрозуміти як свій внутрішній світ, так і зовнішній. Тобто йдеться про динамічні процеси особистості: розвиток тих чи тих якостей може прискорюватися через активне ставлення до зовнішнього життя людини. Такий динамізм соціокультурної компетентності пов'язаний не так з соціальною активністю, як з смисловим потенціалом культури, в інтерпретації особистості.

Дослідження соціокультурної компетентності крізь призму конкретних дисциплін, зокрема в контексті мовного спілкування, репрезентує низка наукових розвідок, що дозволяє більш детально описати процес формування цієї компетентності та конкретизувати її зміст. На думку Н. Бабкової-Пилипенко, яка розглядає соціокультурну компетентність крізь «призму краєзнавчих і лінгвістичних компетенцій, «ця компетентність дозволяє втілити перехід від фактологічного навчання у закладах освіти до культурологічного. Процес цієї трансформації передбачає відповідні заходи моделювання поведінки здобувачів освіти, заохочування до пізнавальної діяльності, самовдосконалення, виявлення особливостей характеру, позитивних та негативних його сторін» [6, с. 58].

Низка наукових досліджень репрезентує особливості соціокультурної компетентності під час формування професійних якостей. Наприклад, Л. Романовська важливою особливістю цього поняття вважає варіативні та інтерпретаційні складники роботи майбутнього соціального працівника: На думку дослідниці, «соціокультурна компетентність фахівця означає насамперед його відносно достатній ступінь соціалізованості та культурного входження в середовище проживання або професійну діяльність, що дозволяє вільно

розуміти, використовувати і варіативно інтерпретувати усю сукупність загальних (неспеціальних) та фахових (спеціальних) знань, які визначають норму загальносоціальної ерудованості індивіда в цьому середовищі, сукупність правил, зразків, законів, звичаїв, заборон, поведінкових установок та інших регулятивів поведінки, вербальних і невербальних навичок комунікації, систему загальноприйнятих символів, знаків, умовностей, світоглядних установок, ідеологічних і ціннісних орієнтацій, безпосередніх оцінок, соціальних і релігійних ієрархій тощо» [65, с. 44].

Отже, залучення особистості до культурного життя, що є своєрідним перетворенням світу, направлене й на зміну особистості, яка може гармонійно взаємодіяти з природою, відчувати себе повноцінним учасником історії та суспільства.

Активні внутрішні зміни під час формування соціокультурної компетентності ототожнюють з таким самовизначенням людини, яке їй дає можливість швидше визначитися з вибором професії. Тому нерідко соціокультурну компетентність розглядають як важливий складник професійної культури, зокрема педагогічних працівників, як ефективний спосіб виховання учнівської чи студентської молоді.

Аналіз наукових досліджень доводить, що соціокультурну компетентність розглядають досить широко, часто це поняття перетинається зі змістовим наповненням інших компетентностей. Окрім того, недостатньо висвітлені питання щодо її структури та функцій, а також відсутні дослідження, які стосуються формування соціокультурної компетентності учнів старшої школи.

У працях зарубіжних дослідників насамперед висвітлені питання щодо молодіжного соціуму в контексті міжнаціональної комунікації студентів: структура соціокультурної компетентності передбачає тісну взаємодію ціннісних, етнічних, творчих, мистецьких та мовних вимірів. На думку Є. Анузієне, «ефективне вивчення методів соціалізації неможливе без зусиль по оволодінню ключовими елементами культури в свідомості молодих людей: принципів вибору цінностей, основ творчості, мови, етносу, мистецтва» [85, с. 1].

У цьому аспекті соціокультурна компетенція ґрунтується на знаннях учасника комунікації щодо побудови грамотного повідомлення в межах загальносоціального та культурного складника комунікації, при цьому враховано варіативність використання мови. Інші науковці досліджують спрямованість соціокультурної компетентності на поведінку в суспільстві, визначають соціокультурну компетентність як «сукупність складних факторів, наприклад вік учасників, статева ідентичність, соціальний стан, соціальна роз'єднаність як за позитивних, так і за негативних умов» [87].

Сучасні дослідження висвітлюють зв'язок культури та соціуму в різних аспектах (аксіологічному, гносеологічному, діяльнісному, комунікативному).

Проблема соціокультурної компетентності представлена і в теорії про естетичне виховання та мистецьку освіту. У межах багатокomпонентної структури компетентностей Л. Масол виділяє соціальні компетентності, що «формуються під час різних форм колективної художньої діяльності учнів» [47, с. 14]. Таку групу компетентностей науковець поділяє на художньо-комунікативні та художньо-кооперативні, особливостями яких є здатність спілкуватися про мистецтво, толерантно вести дискусії на відповідні теми, аргументувати власні думки тощо.

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволи сформувати визначення соціокультурної компетентності, що засвідчує її баготорівневість та взаємодію з іншими компетентностями, окрім того, враховує поєднання двох її складників – культурного та соціального, а також інтегративні особливості соціокультурного розвитку особистості.

Соціокультурну компетентність визначаємо як здатність застосовувати соціальні та культурні знання, практичні уміння і навички учнів, що сприяють ефективному спілкуванню українською мовою з урахуванням різних комунікативних ситуацій, етичних норм поведінки, моральних цінностей та культурних надбань українського народу.

Звертаємо увагу й на структуру соціокультурної компетентності учня ЗЗСО, ураховуючи той факт, що на сьогодні в науковій літературі немає єдиної

думки щодо складників соціокультурної компетентності. На думку Л. Вольнової, важливими компонентами соціокультурної компетентності є такі: «соціальний, культурний, комунікативний, фасилітативний, інтерактивний, рефлексивний і перцептивний» [15]. Основні якості соціокультурної компетентності виділяє Т. Фоменко, зокрема: «особистісну спрямованість, індивідуальну культуру, соціальну активність, моральність, відкритість, терпимість, емпатію, толерантність, тактовність, здатність до рефлексії, соціальну адаптивність, психологічну мобільність, комунікабельність, здатність адаптуватися та інтегруватися в соціумі» [79]. О. Базилевська до структури цієї компетентності зараховує «соціокультурні знання про духовні цінності, культурні традиції, відповідні уміння та навички під час реалізації певних завдань, особистісне ставлення до фактів культури» [7].

Окрім того, відзначимо, що поняття структури в межах системного підходу до динамічних явищ, зокрема в педагогічній галузі, «виражає сукупність стійких зв'язків об'єкта, які забезпечують його цілісність і тотожність самому собі, тобто збереження основних властивостей при різних зовнішніх і внутрішніх змінах» [18]. Тому розглянемо структурні компоненти соціокультурної компетентності та їх взаємодію, яка уможливорює функціонування цієї структури в різних ситуаціях.

I. Когнітивний компонент – тісно пов'язаний з процесом розуміння. Пізнавальна діяльність та розуміння об'єктів культури на рівні смислово-ціннісних орієнтирів ґрунтуються на розумінні учня конкретного значення того чи того об'єкта через авторський сенс, загально-історичне соціокультурне значення. Це розуміння враховує й безпосереднє суб'єктивне враження та накопичення асоціацій, що зумовлені особливостями художньої форми. Такий асоціативний процес виникає як розшифрування образів-символів, що є результатом художнього виразності, розуміння якої дає можливість школяреві застосувати принципи виразності в інших контекстах та ситуаціях, тобто навчитися репрезентувати своє цілісне бачення.

II. Смыслово-креативний компонент уможлиблює інтерпретацію будь-якого навчального матеріалу як культурного тексту через смислово-ціннісний аспект. Тобто учень повинен розуміти, що художній твір омовлює людські цінності, почуття, думки, прагнення. Засвоєння учнем таких смислів потребує залучення ширших систем та контекстів, які зможуть можуть стимулювати школяра поділитися ними, тобто активно взаємодіяти з іншими людьми.

III. Емоційно-чуттєвий компонент. Якщо учень відкритий до нових знань, то він потребує нових емоційних вражень, безпосереднього власного емоційного відгуку, що виникає під час сприйняття художнього тексту, який спонукає учня до пізнання, активізує його когнітивну сферу.

IV. Комунікативний компонент – заохочення до діалогу між учнями, між учнем та педагогом, порівняння своєї думки з думками однокласників чи вчителя. Під час діалогу формуються різні погляди на будь-яке соціальне чи культурне явище. Саме такий підхід в процесі самовираження формує комунікативний центр особистості – взаємодію сприйняття, особистого ставлення та власної поведінки, що спрямована на продуктивну спільну діяльність.

Слухаючи думки своїх комунікативних партнерів, учень під час різних діалогічних форм виформовує власну позицію, має можливість діяти відповідно до особистих думок.

V. Діяльнісний компонент – розкриває соціокультурну компетентність як складник власної позиції, яка уможлиблює підпорядкування освітнього процесу меті конструктивного та успішного обміну ідеями. Така мета дає змогу учням побачити проблеми, які перешкоджають створенню продуктивного середовища (наприклад, у ЗЗСО), сприяє пошуку адекватних та ефективних рішень проблем, зокрема здійснювати практичну соціальну діяльність вже на рівні ЗЗСО.

Отже, аналіз всіх цих компонентів, які перебувають у тісній взаємодії та цілісності, дозволяє розглядати соціокультурну компетентність як ефективну форму відчуття і розуміння суспільної значущості іншої людини.

У межах структури соціокультурної компетентності виокремлюємо *п'ять основних функцій життєдіяльності учня*:

I. Пізнавально-герменевтична – допомагає зрозуміти й адекватно розтлумачити думки іншої людини, її погляди, показує, що в одному просторі можуть співіснувати різні варіанти.

II. Експресивна – уможливлює активізацію та організацію емоційного стану особистості та корелює з одним з компонентів. Наприклад, неповторні враження від прочитання художнього тексту впливають на мотивацію та характер учнівської діяльності. Емоції доповнюють можливості комунікації, нерідко сприяють ліпшому розумінню власної позиції іншої людини. Так, розуміння художнього тексту через виразність мовних засобів активізує уважність до чужого світогляду, до його емоційного ставлення тощо. Окрім того, коли учень хоче довести власну думку, велику роль відіграє емоційне забарвлення його мовлення, переконливість і зацікавленість, що віддзеркалює справжні якості особистості з метою продуктивної комунікації.

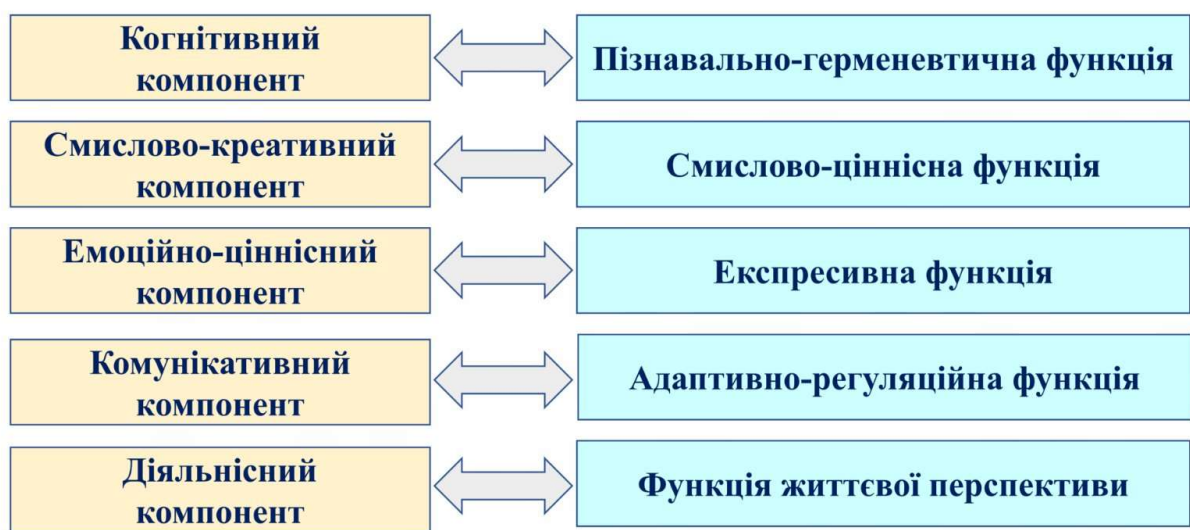
III. Смыслово-ціннісна – виявляє свідоме ставлення особистості до мистецтва і робить її важливим компонентом компетентності особистості, що доводить у своїх дослідженнях К. Журба: «використання компетентнісного підходу забезпечує застосування морально-етичних знань у відповідних практичних завданнях і спонукає учнів до самореалізації, пошуку й вироблення власних смыслово-життєвих цінностей та цілей і прагнення втілити їх у життя» [31, с. 89]. Смыслово-ціннісна функція втілює регулятивні та орієнтаційні дії, які допомагають учневі контролювати свою діяльність, робити правильний вибір в різних освітніх і життєвих ситуаціях, усвідомлювати важливі суспільні та життєві цінності.

IV. Адаптаційно-регулятивна – дозволяє особистості учня створювати та регулювати свої зовнішні дії та стосунки в суспільстві, допомагає розвивати гнучкість та власну принципову позицію.

V. Функція життєвої перспективи – допомагає будувати життєву стратегію, основи якої формуються саме підлітковому віці. На думку

дослідників, життєва перспектива визначає «спосіб структурування особистістю свого близького та віддаленого майбутнього за допомогою ціннісних орієнтацій, життєвих цілей, програм, які є її структурними одиницями» [63, с. 106]. Формування життєвої перспективи – це можливість учня перевірити та довести насамперед собі важливість досвіду, якого він набуває в школі, активізувати власну мотивацію до навчання.

Нижче наочно репрезентуємо взаємозв'язок структури та функцій соціокультурної компетентності учня-старшокласника:

Проаналізовані структура та функції соціокультурної компетентності дозволяють акцентувати увагу на її виховному потенціалі щодо інших ключових компетентностей. Наприклад, від ціннісно-смилових компетенцій соціокультурну вирізняє певна спрямованість отриманих значень та смислів; від загальнокультурних компетенцій – власна інтерпретація культурних надбань; від навчально-пізнавальних – способи організації освітньої діяльності, що спрямовані на ефективні рішення; від інформаційних – гнучкість у процесі перетворення тієї чи тієї інформації в смисли, від комунікативних – підпорядкованість комунікативних навичок смисловій меті, від соціально-трудова – відповідність вибраної соціальної позиції культурно-зумовленому завданню; від власного самовдосконалення – орієнтація на адекватну навчальну діяльність.

Отже, соціокультурна компетентність як багатокomпонентна структура поєднує соціальний складник як взаємостосунки між людьми в різних сферах діяльності та художньо-культурний компонент як змістову кореляцію в межах людських стосунків, взаємодію різних етносів, процес пізнання та розуміння.

1.2. Лінгводидактичні засади вивчення соціокультурної компетентності

У низці наукових праць, зокрема дисертаційного характеру, дослідження соціокультурної компетентності здійснено в лінгвістичному аспекті. Аналіз соціокультурної компетентності розкриває значення та компоненти цього наукового явища з погляду методики викладання мови.

Проблема формування соціокультурної компетентності учнів ЗЗСО та студентів філологічних спеціальностей висвітлена у працях В. Ф. Александрової, Н. Бондаренко, О. Горошкіної, І. Гудзик, С. Данилюка, Д. Кобцев, Г. Корицької, О. Кучерявої, О. Кучерук, С. Мунтян, М. Проць, О. Топчій, О. Усик, А. Ярмолюк та ін.

Цікавими є міркування Л. Топчій, яка вважає, що «українська лінгводидактична школа виходить за межі традиційного глобалізаційного потрактування соціокультурного підходу в мовній освіті, який полягає у формуванні полікультурної мовної особистості, готової до толерантного сприйняття іноземної культури» [72]. Подібним є визначення соціокультурної компетентності Т. Фоменко, яка визначає її як «якість, що опирається на набуті соціальні та культурні знання з метою дальшого міжкультурного та різномовного спілкування [79, с. 153]. У дисертаційній праці Н. Ніщенко під час визначення соціокультурної компетентності враховує безпосередню та тісну взаємодію мови, культури та суспільства, авторка підкреслює, що «компоненти соціокультурної компетентності взаємопов'язані через поняття культурного й соціального контекстів» [53, с. 3]. Дослідниця акцентує на міжпредметних характеристиках соціокультурної компетентності, визначає її структурні особливості та зазначає, що «сформованість соціокультурної

компетентності необхідно оцінювати комплексно, а саме через ціннісно-мотиваційний, когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти» [53, с. 206].

О. Кучерук наголошує на тому, що соціокультурний розвиток мовної особистості учня також можна вважати навчально-виховним результатом, який вказує на «рівень соціокультурної освіченості й духовної зрілості юного мовносія» [43, с. 2]. У своїй науковій розвідці О. Кучерук розглядає соціокультурний складник змісту шкільного курсу української мови з урахуванням особистісно орієнтованого, лінгвокультурологічного, аксіологічного, текстоцентричного, герменевтичного, комунікативно-ситуативного і креативного аспектів.

На думку Д. Кобцева, «процес формування в учнів соціокультурної компетентності під час вивчення відповідних тем відбувається за соціокультурним принципом, який полягає в тому, що вивчення мови здійснюється на ґрунті створеної українською нацією оригінальної культури, яка відображена в традиціях і звичаях, міфології, усній народній творчості, у творах художньої літератури, що є матеріалом для створення учнем усних і письмових висловлювань, виконання творчих робіт інших жанрів» [37, с. 16]. Цей підхід потребує від учителя-словесника вирішення низки завдань у межах таких аспектів: *освітньо-змістовий аспект* – передбачає забезпечення учнів необхідними знаннями з української мови, які стануть основою для формування наукового світогляду, сприятимуть удосконаленню мовленнєвих умінь і навичок; *граматико-стилістичний аспект* полягає в умінні навчити учнів послуговуватися багатством мовних засобів, що сприятиме поповненню їхнього словникового запасу, мовленнєвому розвитку та урізноманітненню мовлення на граматичному рівні; *комунікативно-діяльнісний аспект* сприяє удосконаленню навичок та умінь школярів застосовувати складні випадки у своєму мовленні, що забезпечуватиме високий рівень їхньої мовної культури; *психологічний аспект* зорієнтований на зацікавленості учнів, що поступово втрачається від класу до класу, тобто потрібно мотивувати учнів до навчання.

Досліджуючи формування соціокультурної компетентності школярів під час позакласної діяльності з української мови, В. Александрова розглядає поняття

соціокультурної компетентності як «інтегроване утворення, що містить знаннявий, діяльнісний та ціннісний компоненти» [4, с. 37]. Знаннявий компонент передбачає вивчення відомостей минуле та сьогодення України, її природу; знання народних звичаїв і традицій, які відображають ментальність української нації; усвідомлення внеску відомих українців у розвиток вітчизняної та світової культури, науки, мистецтва. Діяльнісний складник дозволяє сформувати в учнів уміння аналізувати та оцінювати соціокультурні відомості, добирати та використовувати інформацію соціокультурного характеру, що є необхідною в процесі досягнення пізнавальної та комунікативної мети навчання. Ціннісний складник забезпечує формування соціокультурного та комунікативного досвіду учнів, їхньої системи цінностей. На думку О. Горошкіної, важливими складниками соціокультурної компетентності є «лінгвокраєзнавчий, лінгвокраїнознавчий та лінгвополікультурний компоненти» [25, с. 185].

Н. Бондаренко, розглядаючи соціокультурний аспект формування правописної компетентності учнів, зазначає, що соціокультурна змістова лінія реалізується через пізнавальну та культуроносну функції мови, «репрезентує взаємодію „людина – суспільство – мова – знання – культура” і передбачає вивчення мови в контексті приватного й суспільного життя, акумульованих у ній знань, створеної нею й відображеної в ній культури, взаємозв'язків із культурними надбаннями народів світу» [14, с. 454].

Порушуючи проблему формування культури мовної особистості учня, О. Кучерява акцентує увагу на посиленні виховних можливостей уроків української мови саме через активізацію соціокультурної змістової лінії. Одним зі шляхів реалізації соціокультурної змістової лінії дослідниця вважає використання креативних технологій, зокрема арттехнологій, «в основі використання яких на уроках української мови перебуває гармонійне поєднання слова й різних видів мистецтва» [44]. Приклади використання різних арттехнологій (драмотерапії, музикотерапії, казкотерапії, бібліотерапії образотворчого мистецтва) О. Кучерява розглядає під час вивчення лексикології у 5 та 10 класах ЗЗСО.

У контексті нашого дослідження важливо, щоб учні-старшокласники вміли використовувати соціокультурні знання з урахуванням тієї чи тієї комунікативної ситуації, а також норм поведінки, які прийняті в суспільстві. На думку А. Ярмолюк, соціокультурна компетентність старшокласників направлена на: «1) розвиток світогляду учнів і їхню підготовку до сприйняття себе як носія національних цінностей; 2) усвідомлення обов'язків як члена суспільства і відповідальності за майбутнє своєї країни; 3) знання культурних норм поведінки іншомовного суспільства, загальноприйнятих форм самовираження і використання їх під час спілкування; 4) засвоєння етичних норм ведення дискусії; 5) розвиток умінь використовувати набуті соціокультурні знання, уміння і навички відповідно до ситуацій спілкування під час комунікації; 6) розвиток потреби в самоосвіті» [83, с. 135].

Формування соціокультурної компетентності старшокласників на уроках української мови є важливим завданням сучасної школи, яке сприяє розвитку здатності учнів взаємодіяти з іншими, усвідомлювати культурні особливості, цінності та соціальні норми суспільства. У старших класах української школи особливий акцент роблять на інтеграції соціокультурних знань, формуванні мовленнєвої культури та вмінь критично осмислювати реалії рідної країни. Урахування соціокультурного аспекту в освітньому процесі сприяє вихованню свідомих, культурно обізнаних громадян, які здатні цінувати багатство рідної мови і культури, а також бути відкритими до культурного обміну з іншими.

Висновки до розділу 1

Аналіз наукового-педагогічної та лінгводидактичної літератури довів, що соціокультурна компетентність, яка інтегрує знання, навички, цінності та ставлення, є важливою для підготовки учнів до життя в динамічному суспільстві. Вона стосується не лише певних знань, а й є частиною особистісного розвитку. Аналіз полінаукового підходу до цієї теми вказує на те, що освітні інституції мають адаптувати свої програми для формування

соціокультурної компетентності учнів. Це передбачає впровадження нових підходів, які дозволять учням розвивати свої комунікативні навички, критичне мислення та здатність до співпраці.

Виокремлені п'ять взаємопов'язаних компонентів у структурі соціокультурної компетентності (когнітивний, смисло-креативний, емоційно-ціннісний, комунікативний, діяльнісний) – доводять думку про інтегративний характер соціокультурної компетентності учня, яка відзначається гнучкістю та динамічністю. Такі компоненти корелюють з функціями соціокультурної компетентності (пізнавально-герменевтичною, експресивною, смислово-ціннісною, адаптивно-регуляційною, функцією життєвої перспективи), успішна реалізація яких впливає на активну подальшу життєдіяльність.

Аналіз різних аспектів вивчення соціокультурного розвитку учнів на уроках української мови та врахування знаннєвого, діяльнісного та ціннісного компонентів соціокультурної компетентності засвідчує, що розвиток цієї компетентності є важливим складником сучасної освіти, яка сприяє формуванню гармонійної та свідомої особистості. Соціокультурна компетентність, яка охоплює знання про культуру, історію, традиції та соціальні норми, допомагає учням краще зрозуміти власне місце в суспільстві та сформуванати навички для ефективної взаємодії з іншими.

РОЗДІЛ II

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

2.1. Роль соціокультурної змістової лінії у формуванні мовної особистості старшокласника

На сучасному етапі розвитку української школи мовну освіту варто розглядати як соціокультурне явище, оскільки саме мовні одиниці мають здатність накопичувати соціокультурні знання. У цьому аспекті актуальною є проблема взаємодії мови, культури та суспільства, що пов'язана з розширення міжнародних контактів, активним інформаційним обміном між представниками різних національних спільнот. Тісний взаємозв'язок мови та культури завжди був предметом зацікавлення науковців. Відомий мовознавець І. Огієнко: «мова – це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного і національного, це форма національного організування. Мова – душа і цінність кожної національності, її святощі і найміцніший скарб... і доки живе мова – житиме й народ, як національність... Не стане мови, не стане національності» [57, с. 7]. Така думка звучить і в твердженнях сучасних дослідників: Л. Масенко – «Мова, культура й етнос становлять неподільну єдність» [46, с. 157]; Н. Совтис – «Мова віддзеркалює ієрархію цінностей, а також систему значень, відкриває світ і пізнає його в заданий спосіб, оскільки містить модель світу і призводить до того, що ця модель формує наше бачення світу і впливає на його картину. Мова впливає на суспільну поведінку, організовуючи і регулюючи її, а також керуючи нею; навколо мови концентруються, а також відділяються від інших суспільні спільноти, які завдяки використанню спільної мови стають комунікативно-культурними спільнотами. Мова також служить для верифікації і кодування культурних змістів» [68, с. 564].

Окрім того, зрозуміло, що «етнічна культура не лише виробляє і передає орієнтири спільної мовної діяльності, але і одночасно розподіляє між його членами різні рольові функції відповідно до успадкованих традицій, звичаїв і вірувань. Внаслідок цього утворюються і зберігаються унікальні мовні елементи локального соціокультурного досвіду, мовні відмінності етносу, стійкі поведінкові установки, які разом формують національний характер» [48, с. 17].

Формування соціокультурної компетентності мовної особистості відбувається через усвідомлення нею взаємодії мови, культури та суспільства, що вимагає різнорівневого засвоєння культурних цінностей усього людства та українського народу загалом. На думку Я. Пономаренка, «особистість зростає в соціумі і завжди піддається впливу соціокультури. ... Необхідно розуміти, що ... усі дії та вчинки людей, що живуть зараз, формують соціокультуру, у якій будуть жити майбутні покоління. І від цього залежатиме формування їх особистостей, а відтак залежатиме і розвиток та формування гармонійного суспільства» [61, с. 4].

Соціокультурного досвіду учні набувають на уроках української мови через реалізацію соціокультурної змістової лінії, метою якої, на думку О. Кучерук, є «орієнтування учнів у виборі пізнавальних і комунікативних стратегій у різних соціокультурних ситуаціях та гідна поведінка в сучасному українському суспільстві» [43, с. 5]. Автори чинних навчальних програм з української мови для 10–11 класів так визначають сутність, завдання та зміст соціокультурної змістової лінії: – *соціокультурна змістова лінія* «покликана забезпечувати системність патріотичного, морального, естетичного виховання учнів, реалізовувати завдання соціалізації шкільної молоді, бути орієнтиром у спрямуванні навчання на оволодіння всіма ключовими компетентностями» [76, с. 4]; – *соціокультурна змістова лінія* є «інтегративною, реалізується в системі навчальних тем з етно-, соціолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвокраєзнавства, текстів і усних висловлювань, які віддзеркалюють національну культуру українського народу та подають кращі зразки світової культури, посилення, зосереджують увагу на громадянському і патріотичному

вихованні, цінностях і нормах соціальної поведінки; формуванні відповідальності за свої вчинки і міжособистісні стосунки» [75, с. 16]. Важливо розвивати духовну сферу особистості, зокрема виховувати патріотизм, моральні цінності, активізувати пізнавальну діяльність учнів, відчуття прекрасного, збагачувати словниковий запас, формувати особистісні переконання тощо. Соціокультурна змістова лінія покликана формувати уміння учнів робити історико-культурологічні коментарі під час вивчення національно-культурних лексем, допомогти учням проводити етно-, соціолінгвістичні розвідки, укладати етнографічні матеріали; навчити виокремлювати соціокультурні відомості з різних інформаційних джерел, засвоювати різноманітні способи збирання, узагальнювати та систематизувати лінгвокультурні відомості, готувати різні тематичні екскурсії, зустрічі з відомими людьми, олімпіади, лінгвістичні вікторини, мовні ігри та конкурси, укладати словник синонімів тематичного спрямування.

Успішна реалізація такої змістової лінії забезпечує соціокультурний розвиток мовної особистості старшокласника. О. Кучерук розглядає *«соціокультурний розвиток мовної особистості учня як керований з боку учителя послідовний процес засвоєння юним носієм мови певної системи соціокультурних знань, норм, цінностей, у результаті чого відбуваються позитивні зміни в системі мовної особистості; удосконалення структурно-функціональних рівнів підростаючої мовної особистості (вербально-семантичного, когнітивного, прагматичного тощо) під впливом різних чинників соціокультурного спрямування»* [43, с. 1–2]. Завдання вчителя-словесника – *«привернути увагу учнів на вивчення й опис певного культурного простору через призму мови і дискурсу та культурний фон комунікативного простору. Таке навчання мови сприяє виявленню за допомогою й на основі мовного матеріалу базові опозиції культури, закріплені в мові й ті, що проявляються в дискурсі; відображені в «дзеркалі мови» і в ньому зафіксовані уявлення про соціокультурні людиною сфери; давні уявлення, що проявилися через призму мови і співвідносні з культурними архетипами»* [28, с. 85].

Деякі науковці вважають [28; 45; 55], що важливо не лише ознайомлювати учнів з національними лексемами чи національно-культурними реаліями, а й допомогти зрозуміти їм життя нації. Тому в межах соціокультурного підходу варто ретельно добирати лексичні одиниці, що є основою дидактичного матеріалу, зокрема враховувати практичне значення лексеми (її функцію в лінгвокогнітивній діяльності старшокласників); частотність уживання слова; семантичну доступність; якісну повноцінність слова у межах семантичного, емоційно-експресивного, стилістичного, граматичного та орфографічного рівнів.

Окремої уваги заслуговує залучення концептного аналізу на уроках української мови. Важливим є вивчення тих концептів, які повторюються та інтерпретовані в інших знакових системах – музиці, живописі, скульптурі, зреалізовані в пареміях, фольклорних поетичних та прозових текстах, є центром фразеологічних одиниць, а тому формують цілісне уявлення про національну картину світу. Аналіз концептів сприяє успішній реалізації кожної змістової лінії в межах вивчення української мови в ЗЗСО, має потужний виховний вплив та розвивальний можливості.

У цьому аспекті найбільш цікавою є робота з художнім концептом, який є текстом, і носієм лінгвокультурних відомостей. Культурний (художній) концепт – це згорнутий текст, культурно-семіотичне явище, у межах якого поєднано архетипні та міфопоетичні особливості, а також культурно-історичні відомості про текст. Змістове наповнення художніх концептів, які характерні для того чи того майстра слова, залежить від особливостей його світосприйняття, художньо-образного бачення та індивідуально-авторської картини світу. На методичному рівні модель концептного аналізу передбачає: – дослідження фольклорних та художніх текстів, що містять ключову лексему в індивідуально-авторському контексті; – можливість укласти словесний портрет лексеми-концепту (слово на рівні того чи того словника (лінгвістичного, енциклопедичного): – роботу з різними словниковими статтями та створення власних словникових статей; – роботу з

фразеологічними одиницями, пареміями; – добирання до концепту художніх означень, які би були епітетами та позначали предметні, емоційно-чуттєві, характерологічні і ситуаційні ознаки; – створення контекстуально-метафоричного портрета лексеми на рівні словосполучення та мікротексту; – укладання власного словесного портрета концепту; – вирішування ситуаційних завдань лінгвокультурного характеру. Такий концептний аналіз не обов'язково проводити лише на одному уроці. Опрацьовувати соціокультурні теми необхідно протягом кількох уроків.

Слушною є думка науковців (В. Александрової [4], О. Горошкіної [25], О. Кучерук [43]) щодо посилення соціокультурної орієнтації шкільного курсу української мови завдяки впровадженню в освітній процес лінгвокраєзнавчих складників. Формування мовної особистості старшокласника відбувається насамперед у межах його лінгвосоціуму, тому вивчення тих реалій дійсності, які його оточує, є необхідними, оскільки «мала батьківщина – це першосвіт, який несе початкове інформаційне навантаження про навколишні реалії та реальність, від якого й залежать подальші віхи в розвитку особистості – психологічному, духовному, життєвому» [22, с. 25].

О. Семеног акцентує, що вчителі-словесники визнають важливість використання лінгвокраєзнавчого матеріалу з метою формування в учнівській молоді мовнокомунікативної, дослідницької лінгвокультурознавчої компетентностей. Дослідниця зазначає, що «знання особливостей українських говорів, діалектних норм сприяють кращому усвідомленню законів історичного розвитку мови, подоланню орфографічних та орфоепічних помилок, зумовлених впливом місцевої говірки» [67].

Соціокультурна змістова лінія в **чинній навчальній програмі з української мови для учнів 10–11 класів рівня стандарту** [76] спрямована на формування в учнів здатності використовувати мову в реальних життєвих ситуаціях, розуміти національно-культурний контекст, критично оцінювати соціальні явища та поглиблювати знання про українську культуру й суспільство.

З-поміж основних напрямів соціокультурної змістової лінії виокремлюємо такі (у таблицях подаємо змістове наповнення соціокультурної лінії у межах вивчення певної теми):

1. *Вивчення культурної спадщини України* (див. Таблиця 1). Програма знайомить учнів з ключовими аспектами української культури, зокрема народними традиціями, звичаями, символами, літературними та мистецькими надбаннями. Це допомагає учням краще розуміти культурний контекст, цінності та ідеали українського народу.

Таблиця 1

Зміст соціокультурної лінії	Тема
❖ <i>Українська мова й відображена в ній національна культура.</i>	Вступ. Лексикографія.
❖ <i>Культурний простір (моєї родини, мого міста, України).</i> ❖ <i>Національний дух культурного простору України.</i> ❖ <i>Естетичний смак українців у слові, побуті, одязі.</i>	Мовна стійкість як ключова риса національномовної особистості
❖ <i>Зірки українського спорту.</i> ❖ <i>Улюблені види спорту українців. Шкільні змагання.</i>	Синтаксична норма
❖ <i>Скарби, що визначають сенс життя.</i> ❖ <i>Духовні цінності.</i> ❖ <i>Нове в культурі мого народу. Наслідування чи ігнорування традицій.</i> ❖ <i>Культурні запозичення. Як не відцуратися свого.</i>	Стилістична норма
❖ <i>Успішні люди України й світу.</i>	Практична риторика

2. *Формування громадянської свідомості та патріотизму* (див. Таблиця 2). Учні усвідомлюють значення громадянської відповідальності, національної єдності та важливість української мови як інструмента об'єднання нації. Теми, пов'язані з громадянською активністю, сприяють розвитку в школярів розуміння їхньої ролі в суспільстві та відповідальності перед ним.

Таблиця 2

Зміст соціокультурної лінії	Тема
❖ Відновлення історичної пам'яті та формування почуття національної гідності. ❖ Повноцінне функціонування мови – запорука розквіту держави. ❖ Відновлення історичної пам'яті та формування почуття національної гідності.	Лексична норма
❖ Благодійність як норма життя. ❖ Волонтерство в сучасній Україні.	Орфографічна норма
❖ Мовна мода і мовний смак. ❖ Читацькі смаки.	Мовна стійкість як ключова риса національномовної особистості
❖ Сьогодення нашої країни.	Стилістична норма
❖ Мовний простір у моєму місті (селі), моїй родині. ❖ Мовний режим у школі. ❖ Мова у книзі рекордів України.	Практична риторика

3. *Розвиток комунікативних навичок* (див. Таблиця 3). Ця лінія допомагає учням опановувати основи спілкування, розвивати навички ефективного діалогу, вміння формулювати й обґрунтовувати свої думки, правильно реагувати на чужі аргументи. Вони вчаться говорити під час офіційного та неофіційного спілкування, застосовувати українську мову в різних комунікативних ситуаціях.

Таблиця 3

Зміст соціокультурної лінії	Тема
❖ Виразальні можливості української мови. ❖ Як відновити джерела формування високої мовної культури. ❖ Словники – музеї слів (С. Пушик). ❖ Вишукана мова – моя мрія. ❖ Краса довкілля в слові. ❖ Естетична функція слова. ❖ Мій активний словниковий запас.	Вступ. Лексикографія
❖ Чудова думка втрачає всю свою цінність, коли вона погано висловлена (Вольтер).	Лексична норма
❖ Культура мовлення пов'язана з культурою мислення. ❖ Як відновити джерела формування високої мовної культури.	Практична риторика

4. *Міжкультурне розуміння та толерантність* (див. Таблиця 4). Учні вивчають українську культуру у взаємодії з іншими культурами, що сприяє розумінню міжкультурних зв'язків, повазі до культурного розмаїття та толерантному ставленню до інших народів і їхніх традицій.

Таблиця 4

Зміст соціокультурної лінії	Тема
❖ <i>Магія українського слова.</i>	Вступ. Лексикографія.
❖ <i>Повага до національно-культурних цінностей інших народів.</i> ❖ <i>Мова злагоди й гармонії.</i>	Лексична норма
❖ <i>Гостинність як засіб об'єднання людей.</i>	Синтаксична норма
❖ <i>Ознаки толерантної поведінки.</i>	Практична риторика

5. *Критичне мислення та інформаційна грамотність* (див. Таблиця 5). Програма акцентує увагу на формуванні навичок критичного мислення через аналіз текстів різних жанрів, що вчить старшокласників правильно оцінювати інформацію та використовувати її для аргументації своїх думок. Це також сприяє розвитку медіаграмотності – здатності аналізувати інформацію з різних джерел та відрізнити факти від суб'єктивних думок.

Таблиця 5

Зміст соціокультурної лінії	Тема
❖ <i>Українська мова – стратегічний ресурс України.</i>	Вступ. Лексикографія.
❖ <i>Самоосвіта – шлях до успіху.</i> ❖ <i>Володіти інформацією – володіти світом.</i>	Орфоепічна норма
❖ <i>Традиції й модерн у культурі й суспільстві.</i> ❖ <i>Публічний простір України.</i> ❖ <i>Культурне середовище – комфортне середовище?</i>	Морфологічна норма
❖ <i>Секрети успіху. Складники успіху.</i>	Практична риторика

6. *Соціально значущі теми* (див. Таблиця 6). Старшокласники обговорюють соціальні явища та сучасні проблеми (екологія, права людини, соціальна

рівність, духовність тощо), що дозволяє їм зрозуміти важливі суспільні процеси і висловлювати власне бачення щодо них.

Таблиця 6

Зміст соціокультурної лінії	Тема
❖ <i>Моє слово – моя відповідальність.</i> ❖ <i>Слово – носій добра, істини й краси.</i>	Лексична норма
❖ <i>Право кожного бути самим собою.</i> ❖ <i>Успіх – це результат безперервної й наполегливої діяльності.</i>	Орфоепічна норма
❖ <i>Гуманний світ. Уміння любити й бути щасливим.</i> ❖ <i>Порозуміння з друзями. Ознаки гармонійних стосунків між дітьми й дорослими.</i> ❖ <i>Як відновити довіру. Чи варто довіряти людям.</i> ❖ <i>Норми суспільної поведінки.</i>	Орфографічна норма
❖ <i>Соціальний контроль за поведінкою людей.</i> ❖ <i>Стимулювання нормативної поведінки.</i> ❖ <i>Громадська думка.</i>	Морфологічна норма
❖ <i>Сім'я як джерело формування моральності. Міцні сімейні стосунки як родинна цінність.</i> ❖ <i>Дружба між людьми як цінність. Дружба справжня й несправжня.</i>	Синтаксична норма
❖ <i>Соціальне піклування (піклування одне про одного, про родину, про людей похилого віку...).</i>	Стилістична норма
❖ <i>Що більше світла і добра в житті – то краще.</i> ❖ <i>Всі успіхи починаються із самодисципліни.</i> ❖ <i>Добра слава і ганьба. Доброму добра нам'ять. Професійна мораль.</i> ❖ <i>Моральні чесноти українців.</i>	Пунктуаційна норма
❖ <i>Привабливість і цінність життя. Упорядкування життєвих пріоритетів.</i> ❖ <i>Освіта як складник успіху.</i> ❖ <i>Приклади цінностей та етичної поведінки. Суспільні статуси людини.</i> ❖ <i>Краса довкілля. Красиві вчинки і стосунки. Мозаїка української душі (миролюбність, сміливість, волелюбність, духовність, образність сприйняття, сентиментальність, сердечність, кмітливість, життєрадісність тощо).</i>	Практична риторика

Отже, соціокультурна змістова лінія на рівні стандарту дає учням базові знання та навички, які допомагають краще розуміти себе, навколишнє середовище та суспільство, а також розвиває здатність до конструктивного спілкування і співпраці.

Соціокультурна змістова лінія в **чинній навчальній програмі з української мови для учнів 10–11 класів профільного рівня** [75] спрямована на поглиблене розуміння культурних, соціальних і морально-етичних аспектів сучасного суспільства. Вона покликана розвивати в школярів комунікативні навички, культурну компетентність, національну свідомість та підготовку до активного громадського життя. На цьому рівні програму зосереджено на критичному аналізі текстів, соціальній взаємодії та творчому самовираженні.

Соціокультурний принцип направлений на «опанування мови як національно-культурного феномену, що відображає духовно-моральний досвід народу, зв'язки української мови з національними традиціями

українського народу, усвідомлення учнями краси, виразності й естетичних можливостей рідного слова» [75].

Основні напрями соціокультурної змістової лінії в профільній школі передбачають:

1. *Глибоке вивчення національної ідентичності та культурної спадщини.* Учні глибше досліджують історію української культури, літератури, мистецтва, а також символи національної ідентичності. Програма охоплює аналіз українських традицій, духовних цінностей, ментальних особливостей, а також розглядає внесок видатних українців у світову культуру. Це допомагає розвинути національну самосвідомість і розуміння зв'язку між минулим, сучасним та майбутнім України. Наприклад, десятикласники розглядають мовну особистість «крізь призму української родини, української культури» [75, с. 57]. Мовне родинознавство репрезентоване темами: «Етноестетика української мови родини. 3. Етносимволіка слів *батько, мати, син, донька, дід, баба, сестра, брат*. 4. Етноестетика мови родинних виховних традицій. Родинно-оздоровчі традиції. 5. Пошання пареміографія, її виховне значення. 6. Традиції мовних звертань» [75, с. 57]. Учні 11 класу повинні усвідомити, що повноцінне функціонування української мови є запорукою європейського розвитку держави. З цією метою соціокультурна лінія охоплює такі теми: «1. Українська мова – дієвий фактор державотворення. 2. Слово як носій добра, істини й краси. 3. Риторичний ідеал Ф. Прокоповича. 4. Українська мовоментальність. Мовосимволи української державності. 5. Концепти *милосердя, захисник, гідність, честь, свобода* в українській літературі, у масмедіа. 6. Роль громадянина у відродженні і зміцненні української державності. 7. Мовні знаки – концепти української національної культури. 8. Мовосимволи *майдан, Євромайдан*» [75, с. 80–81].

2. *Соціальні та етичні проблеми сучасності.* На профільному рівні учні активно обговорюють соціально значущі проблеми – права людини, гендерну рівність, громадянську відповідальність, екологічні виклики. Вони вчаться висловлювати та аргументувати свої думки з цих питань, зокрема через

написання есе, публіцистичних статей, створення проєктів. Це сприяє формуванню соціальної відповідальності та активної громадянської позиції. Наприклад, зрозуміти учням-десятикласникам, що українська мова є визначальним чинником формування особистості, допоможуть теми «1. Самопізнання, саморозвиток людини. 2. Загальнолюдські цінності. Життєві цінності. Любов, повага, дружба, толерантність, життя без конфліктів. 3. Моє покликання. Вибір професії. 4. Ставлення людини до Всесвіту, природи, людства, рідного народу, до самого себе. 5. Сила волі. 6. Світ емоцій. 7. Моральне вдосконалення людини» [75, с. 58].

3. *Міжкультурна компетентність.* Учні вивчають взаємозв'язок української культури з культурами інших народів, аналізують вплив глобалізації на збереження національної самобутності. Така діяльність розвиває толерантність, розуміння інших культур та повагу до культурного розмаїття. У програму входить аналіз перекладів літератури, порівняння культурних символів та образів, що сприяє розвитку міжкультурної компетентності. Так, учні 11 класу мають можливість познайомитися з лінгвокультурними особливостями етнографічних українських регіонів, родинно-етикетними, родинно-оздоровчими, родинно-громадськими традиціями та звичаями мешканців. У програмі профільного рівня особливу увагу приділено міжкультурній комунікації, зокрема відображенню в українській мові культури інших націй, а також взаємозбагаченню мов, що є результатом взаємодії національних культур.

4. *Громадянська свідомість та активність.* Важливий акцент має бути зроблений на усвідомленні учнями своїх прав та обов'язків, значенні громадянської активності, демократичних цінностей. Теми, які вивчають, передбачають правову культуру, елементи конституційних прав і свобод, участь у громадському житті. Це допомагає учням зрозуміти власну роль у суспільстві та цінність демократичних процесів. Наприклад, національно-мовному вихованню особистості десятикласника сприяють такі теми соціокультурної

лінії: «1. Побратимство та посестринство. 2. Форми взаємодопомоги. 3. Громадські вихователі. 4. Благодійництво. 5. Волонтерство» [75, с. 57].

5. *Розвиток критичного мислення та інформаційної грамотності.* Учні навчаються критично аналізувати тексти, перевіряти джерела інформації, відрізняти об'єктивні факти від суб'єктивних суджень. Особлива увага приділена медіаграмотності, зокрема розумінню маніпуляцій та критичному ставленню до інформації з медіа. Це є важливим для формування свідомих громадян, здатних орієнтуватися в інформаційному просторі. Під час засвоєння теми «Українська мова в Інтернет-джерелах» мають можливість опановувати інформаційні технології з метою професійно володіти сучасними методами, що сприятимуть пошуку, обробці та репрезентації певної інформації. Наприклад, одинадятикласники із задоволенням послуговуються лінгвістичними Інтернет-ресурсами електронними словниками та довідниками, долучаються до участі у вебфорумах, беруть участь у телеконференціях, працюють з вебсторінками відомих мовознавців, а також вчать укладати власну електронну бібліотеку.

6. *Поглиблені комунікативні навички.* На профільному рівні програма передбачає розвиток складніших форм комунікації, таких як публічні виступи, дебати, ділове та офіційне листування. Учні освоюють риторику, техніки переконання, вчать виступати перед аудиторією, брати участь у дискусіях, що формує навички ефективної комунікації в різних соціальних ситуаціях.

Соціокультурна змістова лінія програми передбачає висловлювання учнів про власний досвід, родинне, шкільне, літературне, мистецько-культурне, суспільне життя, наприклад: для учнів 10 класу – «1. Українська мова як засіб самопізнання й самореалізації. 2. Українська мова - мова злагоди й гармонії. 3. Тепло отчого дому» [75, с. 59]; для учнів 11 класу – «1. Мова – це історична пам'ять народу. 2. Мова – носій культури народу-мовотворця. 3. Мова народу – відображення Батьківщини і духовного життя народу (К. Ушинський). 4. А слово – струм. 5. А слово – зброя. А віще слово – вічне

(Л. Костенко). 6. Мова росте елементарно, разом з душею народу (І. Франко). 7. Герої, що залишилися з нами назавжди» [75, с. 83].

7. *Творче самовираження.* Програма заохочує учнів до творчого самовираження через створення літературних, публіцистичних, медіатекстів. Учні можуть створювати власні проекти, що відображають їхнє бачення сучасних соціокультурних проблем (наприклад, «Концепт «сродної» праці у художній літературі» або «Життєвий і професійний вибір особистості»), аналізувати літературні твори і писати власні. Навіть ті, хто не має значного досвіду у написанні поезії, можуть розвивати свої здібності через ігрові методики, такі як створення акровіршів чи римованих загадок. Інсценізації уривків з літературних творів чи створення власних мініп'єс дозволяють учням відчувати себе акторами, режисерами чи сценаристами. Використання інтерактивних форм, таких як квести, літературні вікторини чи мовні ігри, сприяє залученню старшокласників до активного навчання. Учні можуть створювати подкасти, відеоесе (наприклад, *Роль художньої літератури, мистецтва у збагаченні й гармонізації внутрішнього світу*) чи навіть анімаційні ролики на основі українських літературних творів або власних текстів. Усе це сприяє розвитку індивідуального стилю, глибшого розуміння мови як засобу вираження власної позиції.

8. *Стилістичне багатство та гнучкість мови.* На профільному рівні учні оволодівають різними мовними стилями, розуміють, як змінювати тональність і манеру спілкування залежно від аудиторії. Це передбачає роботу з офіційно-діловим, науковим, публіцистичним, художнім стилями, що допомагає глибше зрозуміти стилістичні можливості української мови та відчувати її багатство. Десятикласники складають монологічні та діалогічні тексти на певну соціокультурну тему з використанням тієї чи тієї частини мови, використовуючи її виражальні можливості. Учні 11 класу ведуть ділові телефоні розмови, діалоги, дебати на соціокультурну, професійну тему, ураховуючи стилістичні можливості української мови та стилістичні прийоми організації мовних засобів.

Отже, соціокультурна змістова лінія на профільному рівні дозволяє учням не лише розвивати мовні навички, а й усвідомлено використовувати мову як інструмент для вираження своєї позиції, участі в громадському житті та культурному збагаченні. Це поглиблене вивчення мови та культури готує їх до активної участі в суспільстві, формує свідому та відповідальну особистість.

Формування соціокультурної компетентності учнів також має відбуватися і під час позакласних занять, мета яких формувати мовну особистість старшокласників, їхню національну свідомість, допомогти зрозуміти загальнолюдські цінності та професійні можливості. Ефективними формами позакласної роботи, що сприятимуть формуванню соціокультурної компетентності учнів є:

1. *Культурологічні проекти.* Учні можуть створювати дослідницькі проекти на теми, пов'язані з українськими традиціями, мистецтвом, народними обрядами або видатними особистостями. Наприклад, презентація на тему «Українські свята: від минулого до сучасності».

2. *Мовні вечори та конкурси.* Проведення вечорів поезії з подальшим аналізом мовних засобів, театральних постановок за творами українських авторів або конкурсів читців сприяє емоційному збагаченню учнів.

3. *Елементи музейної педагогіки.* Відвідування музеїв, пам'ятників культури, історичних місць або участь у фестивалях народного мистецтва з подальшим обговоренням дозволяє учням доторкнутися до живої історії.

4. *Мовні клуби або гуртки.* Створення клубів, де учні можуть обговорювати сучасну українську культуру, читати книги чи переглядати українські фільми, допомагає практикувати мову у неформальному середовищі.

5. *Волонтерські акції.* Організація благодійних заходів (наприклад, тематичних ярмарків) дозволяє застосовувати мовні знання на практиці та розвиває соціальні навички.

6. *Інтерактивні ігри та квести.* Тематичні квести, наприклад «Скарби української культури», спонукають учнів використовувати знання з мови та культури для виконання завдань.

7. Створення медіапродуктів. Учні можуть розробляти блоги, подкасти або короткометражні фільми українською мовою, що дозволяє їм творчо розкриватися і водночас популяризувати культуру.

Отже, соціокультурна компетентність – це властивість особистості, яка має теоретичну та практичну підготовку, що полягає в свідомому та позитивному ставленні до соціокультурної взаємодії, а також володіє якісними знаннями, уміннями та навичками для вирішення різних соціальних та культурних проблем. Соціокультурний розвиток мовної особистості старшокласників відбувається через успішну реалізацію соціокультурної змістової лінії на уроках української мови.

2.2. Підручник української мови як засіб формування соціокультурної компетентності старшокласників

З метою розвитку навичок та компетенцій учнів, а також формування свідомої соціокультурної особистості старшокласника автори різних підручників для закладів загальної середньої освіти пропонують низку вправ для соціокультурного розвитку школярів. Практичну доцільність чинних навчальних програм з української мови для ЗЗСО можна визначити через опрацювання змістового наповнення підручників української мови для 10–11 класів рівня та стандарту та профільного спрямування.

2.2.1. Соціокультурний складник у підручниках української мови рівня стандарту

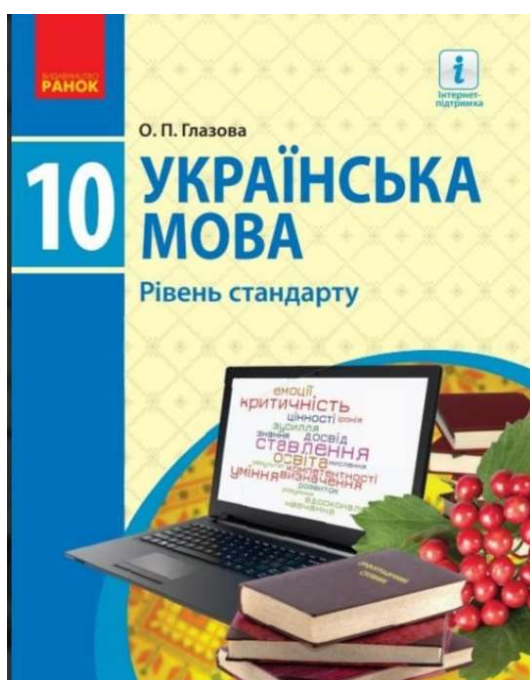
З-поміж підручників української мови для старшокласників, які відповідають навчальній програмі рівня стандарту, на особливу увагу заслуговують такі:

Авраменко О. Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Грамота, 2018. 208 с.

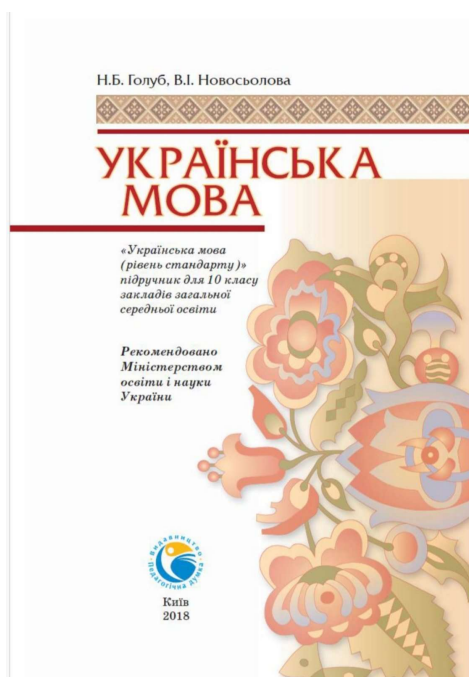
Авраменко О. Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Грамота, 2019. 208 с.

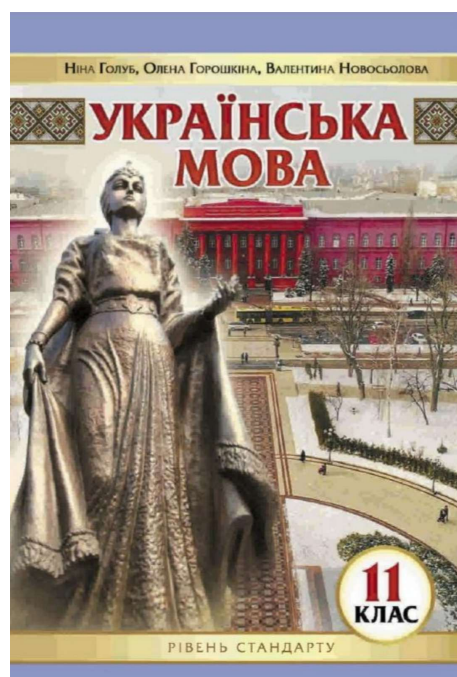
Глазова О. П. Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закл. заг. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. 224 с.

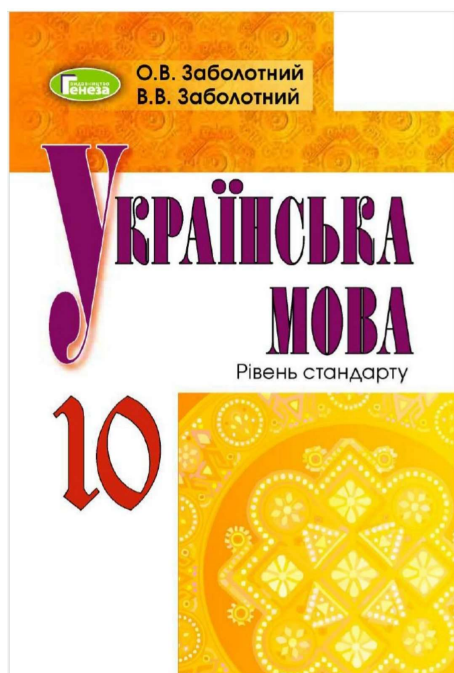
Глазова О. П. Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. заг. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2019. 224 с.

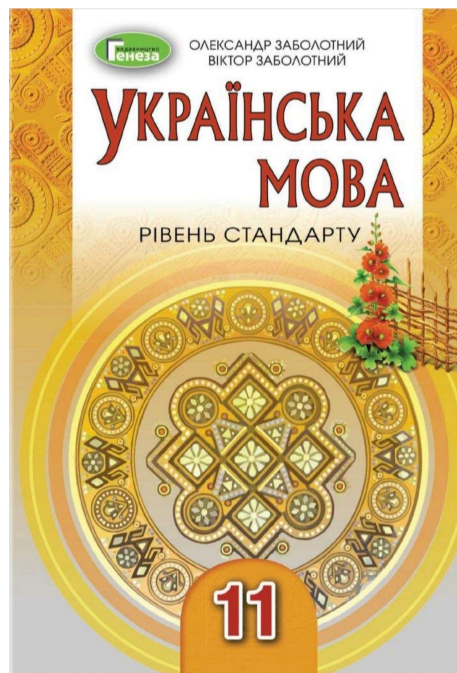
Голуб Н. Б., Новосьолова В. І. Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Педагогічна думка, 2018. 200 с.

Голуб Н. Б., Новосьолова В. І. Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Педагогічна думка, 2019. 232 с.

Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 10-го кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Генеза, 2018. 192 с.

Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Генеза, 2019. 240 с.

Аналіз практичної реалізації соціокультурної змістової лінії ми здійснили в підручниках української мови для учнів 10–11 класів [32; 33], авторами яких є О. В. Заболотний та В. В. Заболотний, оскільки саме цими підручниками послуговуються в Селидівській загальноосвітній гімназії м. Селидове Донецької області, у якій я мала можливість проходити педагогічну практику (керівник від бази практики – учитель української мови та літератури, методист О. О. Косолап, керівник від кафедри сучасної української мови – О. В. Кульбабська).

Підручник «Українська мова (рівень стандарту)» для учнів 10 класу, авторами якого є О. В. Заболотний, В. В. Заболотний [32], рекомендований Міністерством освіти і науки України (наказ № 551 від 30.05.2018 р.) та орієнтований на розвиток комунікативної компетентності учнів та поглиблення знань з української мови. З метою формування соціокультурної компетентності учнів автори репрезентують такий матеріал, який знайомить старшокласників із культурною спадщиною України, допомагає зрозуміти зв'язок між мовою та національною ідентичністю.

У межах вивчення теми «Лексикографія. Сучасні лексикографічні джерела» автори підручника пропонують звернути увагу важливу роль книговидавництва в розвитку суспільства, культури та освіти, оскільки книги є не лише основними носіями інформації, які забезпечують передачу знань від покоління до покоління, а й засобом є засобом збереження культурних традицій, мови та історії народу.

Публікація книг рідною мовою підтримує її розвиток і популяризацію, що особливо актуально для збереження української культурної спадщини. Допомогти учням усвідомити

важливість книговидавництва допоможе вправа 6 [32, с. 7.]

6. Уявіть, що ви берете участь у дискусії щодо стану розвитку сучасного вітчизняного книговидавництва, читачкої активності українців.

Одна група учасників твердить, що українська книжка перебуває в стані занепаду. Використавши довідкові медіаресурси, знайдіть інформаційні матеріали, які доводили б протилежне. Систематизуйте зібрану інформацію й підготуйте коротке повідомлення. Ви можете скористатися наведеними нижче початками речень.

- ✓ Я впевнений (впевнена), що українська книжка...
- ✓ В Україні останнім часом проведено багато форумів книговидавців, наприклад...
- ✓ На книжкових ярмарках, виставках презентовано нові україномовні довідники, енциклопедії, зокрема...
- ✓ За декілька останніх років в Україні вийшли друком нові словники, як-от...
- ✓ Українські видавці на своїх сайтах пропонують різноманітну довідкову літературу, а саме...

ситуація

Вивчаючи пароніми (параграф 7) десятикласники мають можливість взяти участь в дискусії (вправа 82) на одну із запропонованих тем: *«Які слова руйнують наше життя? Інтернет зближує чи накопичує самотність? Без мови рідної й народу рідного нема»* [32, с. 35]. Це сприятиме розвитку їхнього критичного мовлення, допоможе усвідомити громадянську та соціальну відповідальність.

Формуванню соціокультурної компетентності, вихованню патріотизму і поваги до рідної культури сприяє організація конкурсів із соціокультурної тематики, які є ефективним способом залучення учнів до вивчення культури, історії, традицій та мовних особливостей свого народу, а також розвитку їхньої творчої і соціальної активності. Тому під час вивчення фразеологізмів (параграф 8) учням пропонують зініціювати проведення фестивалів, виставок, конкурсів талантів міського чи районного рівнів, а також підготувати в офіційно-діловому стилі відповідний лист-пропозицію до органів місцевої влади (вправа 89). У процесі підготовки листа старшокласники повинні використати 2–3 фразеологізми *«(привертати увагу, потребувати допомоги, втілювати в життя, порушити питання, взяти до уваги, забезпечити розвиток, залучити до роботи, просимо повідомити тощо)»* [32, с. 38].

Під час вивчення розділу «Практична риторика» учні мають можливість висловити свої думки щодо тих чи тих мовленнєвих ситуацій, поміркувати, у яких ситуаціях комунікація буде успішною, і мовці зможуть досягнути порозуміння, а в яких ситуаціях є перешкоди під час спілкування, які шляхи їх уникнення (вправа 105, параграф «Мовленнєва ситуація. Умови успішного спілкування») [32, с. 47].

Розвитку соціокультурної компетентності учнів сприяє параграф 11 «Моделювання ситуацій спілкування. Складання діалогів відповідно до запропонованої теми», зокрема учні мають можливість розігрувати діалоги між директором промислового підприємства чи рекламного агентства з керівниками структурних підрозділів (вправа 113), між спеціалістом фінансового відділу підприємства і діловим партнером (вправа 114), між юнаком (дівчиною) та

працівником туристичної фірми, між синоптиком і аграрієм, між екскурсоводом Ботанічного саду та відвідувачем (вправа 117) [32, с. 52–53].

Важливим складником соціокультурного розвитку, формування гармонійної особистості є вивчення чеснот людини, яка здатна відповідально взаємодіяти із суспільством. У контексті освіти це означає інтеграцію морально-етичних принципів у процес навчання, виховання емпатії, толерантності та розуміння соціокультурних цінностей. Під час опрацювання параграфу 12 «Особистість мовця. Вимоги до мовлення оратора» учням пропонують попрацювати в парах – розподілити між собою слова (фамільярність, чуйність, ширість, вірність, черствість, мудрість) й впродовж однієї хвилини спробувати розтлумачити їхнє значення, у разі потреби скористатися словником. Окрім того, старшокласники повинні поміркувати, які з цих якостей, названих іменниками, не сприяють діловим стосункам [32, с. 56].

Соціокультурну компетентність учнів можна розвивати через обговорення теми дружби, зокрема аналізувати тему дружби у творах українських та зарубіжних письменників, залучати учнів до виконання творчих завдань, інтерактивних ігор, проєктів тощо. У цьому контексті автори підручника в межах вправи 122 (с. 56) пропонують учням прочитати правила, що сприятимуть позитивному налаштування до себе інших людей, їх висвітлив Дейл Карнегі в своїй книзі *«Як набувати друзів і впливати на людей»* [32, с. 56]. Окрім того, десятикласники повинні дати відповідь на питання «Який із цих способів, на вашу думку, є найважливішим? Чи достатньо дотримуватися лише одного правила?» [32, с. 56].

ЯК ПРИВЕРНУТИ УВАГУ ДО СЕБЕ

Правило 1. Виявляйте щирі цікавість до інших людей.
Правило 2. Усміхайтеся!
Правило 3. Пам'ятайте, що для людини звук її імені є найсолодшим і найважливішим звуком людської мови.
Правило 4. Будьте хорошим слухачем. Заохочуйте інших розповідати вам про себе.
Правило 5. Ведіть розмову в колі інтересів вашого співрозмовника.
Правило 6. Давайте людям відчувати їхню значущість – і робіть це щиро.

(За Д. Карнегі)

Соціокультурний складник містить і параграф «Аудиторія. Моделювання аудиторії. Контакт промовця зі слухачами». Соціокультурний аспект управління аудиторією охоплює вивчення та застосування культурних і соціальних факторів, які впливають на взаємодію з аудиторією. Це важливо для створення ефективної комунікації, адаптованої до особливостей цільової групи, враховуючи їхні цінності, традиції, рівень обізнаності та очікування. Основні компоненти соціокультурного управління аудиторією: знання соціокультурних особливостей; повага до різноманітності; емоційна інтелігентність; мовна адаптація; комунікаційна стратегія тощо. У цьому контексті автори підручника у вправі 126 пропонують старшокласникам прочитати текст на тему «управління аудиторією», визначити його тему і мікротеми та дати відповідь на питання «Як у Стародавній Греції під час судових засідань домагалися дотримання регламенту виступів?» [32, с. 59]. Окрім того, учні повинні поміркувати над причинами пониження стійкості уваги до аудиторії, до промовця, втрати зацікавленості до виступу. Вправа 29 (с. 60) передбачає моделювання уявної аудиторії, перед якою потрібно виступити учневі-старшокласнику на одну з тем: «„Олімпійські види спорту”» (розказати про один з популярних олімпійських видів спорту, згадати його найвидатніших представників) або „Пріоритети ХХІ ст.”» (висвітлити одну з нагальних проблем суспільства та методи її вирішення)» [32, с. 60].

Розвиткові соціокультурної компетентності сприяють публічні виступи на різні соціальні (вправа 137: «Освіта як складник успіху», «Привабливість і цінність життя», «Таємниця життєвих успіхів», «Ми – різні, ми – рівні», «Доброчинність як найбільша цінність», «Екологія мовлення») чи моральні теми (вправа 143: «Найбільший скарб здоров'я», «Кожен має право на щастя», «Життєві пріоритети» [32, с. 65].

Однією з соціокультурних цінностей є гідність людини, яка є фундаментальною категорією, що відображає моральні, культурні та соціальні основи суспільства. Гідність характеризує самооцінку людини, її право на повагу, а також здатність діяти відповідно до моральних принципів, які

визначені суспільством. У соціокультурному контексті гідність розглядають не лише як індивідуальну якість, але й як загальнолюдську цінність, що об'єднує людей у спільноті. Тому автори підручника пропонують старшокласникам проєкт, який передбачає підготовку та проведення Всесвітнього дня гідності. Мета такого проєкту – спонукати старшокласників до розвитку почуття власної гідності у своїх щоденних діях та вчинках [32, с. 71].

Соціокультурному розвитку особистості сприяє залучення художніх текстів. Наприклад, під час вивчення розділу «Орфографічна і орфоепічна норма» у підручнику подано «Баладу про дві скрипки» В. Марсюка [32, с. 89] – поетичний твір, який має глибокий соціокультурний підтекст, пов'язаний із музикою як символом духовності, культурної пам'яті та людських емоцій. У творі дві скрипки є центральним образом, що несе в собі важливі філософські та соціальні ідеї. Твір акцентує увагу на важливості збереження мистецтва як носія традицій та історичної пам'яті.

У межах параграфа 25 «Есе на актуальну тему» десятикласники мають змогу поміркувати над питаннями «Які є «плюси» й «мінуси» користування соціальними мережами?», «Гаджети чи реальне спілкування?», «Чого варто уникати в спілкування?» [32, с. 98]. Це сприяє засвоєнню основ медіаграмотності, яка є важливим аспектом формування соціокультурної компетентності, оскільки вона допомагає людині орієнтуватися у сучасному інформаційному просторі, критично оцінювати медіаконтент і використовувати медіа для комунікації, самовираження та взаємодії. Соціокультурна компетентність у цьому контексті передбачає вміння враховувати культурні, соціальні та етичні особливості при сприйнятті й створенні медіаповідомлень.

Обізнаність з культурою інших народів, їхніми звичаями учні черпають через відповідні тексти соціокультурного спрямування. Наприклад, під час вивчення теми «Уживання великої літери» старшокласники знайомляться з текстом «Місто романтики», з якого мають можливість дізнатися і про внесок українців в історію Парижу.

У межах вивчення розділу «Морфологічна норма» десятикласники мають можливість попрацювати з текстами соціокультурного спрямування «Шлях до довголіття» (вправа 368, с. 151), «Майбутнє вже тут» (вправа 382, с. 155), «Щастя для всіх» (вправа 401, с. 159) тощо.

Під час опрацювання розділу «Практична риторика. Суперечка» учні розмірковують над причинами конфліктних ситуацій у (вправа 432, с. 174) та мають можливість обґрунтувати важливу роль конструктивного діалогу в різних життєвих сферах: освіті, політиці, культурі, бізнесі, сімейному житті (вправа 433, с. 174) [32, с. 174].

Підручник «Українська мова (рівень стандарту)» для учнів 11 класу, авторами якого є О. В. Заболотний, В. В. Заболотний [33], рекомендований Міністерством освіти і науки України (наказ № 472 від 12. 04. 2019 р.) та покликаний навчити одинадцятикласників доцільно використовувати мовні засоби в різних життєвих ситуаціях. У цьому підручнику соціокультурна змістова лінія спрямована на формування у школярів розуміння культурних, соціальних та моральних цінностей через засоби мови. У підручнику цей соціокультурний компонент реалізується через:

– *тексти з культурним і моральним змістом.* Тексти підручника містять матеріали, які ознайомлюють учнів із традиціями, звичаями, історією та культурою українського народу, сприяють розвитку критичного мислення та етичного світогляду. Наприклад, під час вивчення риторичних фігур (параграф 4) старшокласники опрацьовують уривки (об'єднані назвою «Гуманітарна аура нації або Дефект головного дзеркала» з публічної лекційного виступу Ліни Костенко, з яким письменниця виступала перед студентами Києво-Могилянської академії. Учні визначають, завдяки яким риторичним прийомам лекторці вдалося активізувати увагу слухачів, надати виступу емоційності, образності, аргументованості, виділити основну думку. Окрім того, соціокультурні знання учнів допомагає поповнити робота зі словником, скориставшись яким, вони з'ясовують значення слів «гуманітарний», аура», «нація», «ідентифікація» [33, с. 16–17]. Багато текстів закликають учнів берегти

довкілля («Перлина Карпат» вправа 145, с. 66; «Гідросфера – учора, сьогодні, завтра», вправа 249, с. 106; «Куди пливе місто», вправа 389, с. 178), шанувати родину («Три звичні слова, вправа 203, с. 89), цінувати життя («Чорнобривці», вправа 218, с. 95; «Життя на хвилі позитиву», вправа 221, с. 96; «Здоров'я у твоїх руках», вправа 375, с. 166), поважати людину як особистість («Твоя незалежність, вправа, 227, с. 99), бути ввічливими, толерантними («Здоровенькі були», вправа 465, с. 217), захоплюватися мистецтвом («Звуки доброго джазу», вправа 303, с. 134; «Рецензія на книжку Оксани Луцевської «Вітер з-під сонця», вправа 461, с. 214), берегти культурну спадщину («Меморіал «Слово про похід Ігорів»», вправа 345, с. 152), освоювати нові сучасні технології («ID-картка», вправа 360, с. 159) тощо.

З текстів соціокультурного спрямування старшокласники дізнаються про відомих людей, їхні досягнення, зокрема Олену Полонську («Її покликання – небесна механіка», вправа 44, с. 29), Владислава Городецького («Будинок з химерами», вправа 98, с. 45), Катерину Білокур («Краса у фарбах», вправа 251, с. 108), Сергія Бубку, Андрія Шевченка, Яни Ключкової, Василя Вірастюка, Володимира Кличка, Віталія Кличка, Ірини Мерлені («Про них говорить увесь світ», вправа 177, с. 79)

Соціокультурний компонент містить рубрика «Цікаво знати», де подані тексти на зразок «Про масло, бутерброд і сандвіч», [33, с. 22]. «Дати відкоша» [33, с. 171], «Українська мова і санскрит» [33, с. 172], «Факти про українську мову» [33, с. 224].

– *проектні технології*. Соціокультурний розвиток старшокласників на уроках української мови відбувається через проекти є ефективним підходом, який поєднує вивчення мови, розвиток критичного мислення, творчих здібностей та соціальних компетенцій. Використання проектної діяльності дозволяє учням не лише поглиблювати знання, а й набувати практичних навичок міжособистісного спілкування, вирішення проблем та роботи в команді. У підручнику української мови для 11 класу [33] проекти спрямовані на інтеграцію мови та культури, допомагають учням усвідомлювати

соціокультурну цінність мови через дослідження культурних традицій, історії, літератури, сучасних суспільних явищ, формувати активну громадянську позицію. Такі проєкти зосереджені на створенні реальних продуктів (статей, презентацій, соціальних відео, блогів), що вчить учнів застосовувати мовні знання у життєвих ситуаціях. Наприклад, проєкт «Конкурс ораторів» [33, с. 172], який передбачає вибір тем промов («ігроманія – хвороба ХХІ століття», «Скажи наркотикам – ні!», «Учнівське самоврядування: міф чи реальність?», «Реклама – психологічний терорист», «Чесність – норма, а не аномалія», «Красномовство – ключ, що відчиняє двері й серця», «Є характер – будуть перемоги» [33, с. 19], не лише вчить учнів самостійно мислити, а й доречно використовувати тропи й риторичні фігури.

Роботу в групах передбачає проєкт, у межах якого учні повинні підготувати розповідь-презентацію про уявну (віртуальну) мандрівку Україною, Кожен учасник має можливість не тільки поділитися враженнями від перебування в тому чи тому населеному пункті, а й використовуючи звертання, вставні слова, односкладні речення, удосконалити свою граматичну компетентність [33, с. 114].

На підготовку невеликих виступів спрямований проєкт, що передбачає проведення в класі уявних телевізійних шоу на одну з тем: «А ось і я, або Чи готові ми до спілкування», «Контакт, ще контакт, або Як удосконалити свої мовленнєві навички», «Мистецтво слухати, або Будьмо уважними до співрозмовника», «До побачення, або Спілкування закінчено, спілкування продовжується». Моделювання ситуації, у якій старшокласники об'єднуються в групи (авторська група, ведучі, група учасників, група глядачів), учить їх працювати в команді та бути відповідальними [33, с. 194].

– *практичні завдання з фотоілюстраціями* допомагають учням краще сприймати інформацію, активізують візуальну пам'ять і підвищують мотивацію до виконання завдань. Основні типи завдань із фотоілюстраціями:

1) *аналіз зображень*. Учням пропонують розглянути фото, пов'язані з культурними чи соціальними темами (наприклад, фото відомих пам'яток,

святкових обрядів чи портрети видатних особистостей), написати текст на відповідну тему чи кілька речень та виконати граматичне завдання, наприклад [33, с. 138]:

314. Розгляньте фотоілюстрації. Складіть за ними чотири речення з відокремленими означеннями й запишіть. Скористайтесь опорними словами (словосполученнями).

Хотинська фортеця

Національний дендрологічний парк «Софіївка»

ОПОРНІ СЛОВА (словосполучення): культурний спадок, велич, шедевр, прогулянка, архітектурна пам'ятка, свідок подій, подих віків, твердиня на Дністрі, садово-паркове мистецтво, туристична перлина, ландшафтне мистецтво, перлина України.

2) *створення текстів на основі фото*. Завдання передбачають написання нарисів, есе чи статей за мотивами фотоілюстрацій. Наприклад [33, с. 194].

3) *дослідницькі завдання*.

Використання фото для пошуку додаткової інформації [33, с. 35].

Наприклад: «Знайдіть у мережі більше інформації про об'єкт на

фото і створіть коротку презентацію», «Порівняйте інформацію, яку ви отримали з фото, з вашими знаннями з історії чи культури»:

4) *творчі завдання*.

Використання зображень для стимуляції творчості, наприклад:

«Напишіть короткий художній твір (есе) на тему зображення», «Створіть рекламу або слоган для зображеного на фото»:

223. Напишіть есе на одну з поданих тем.

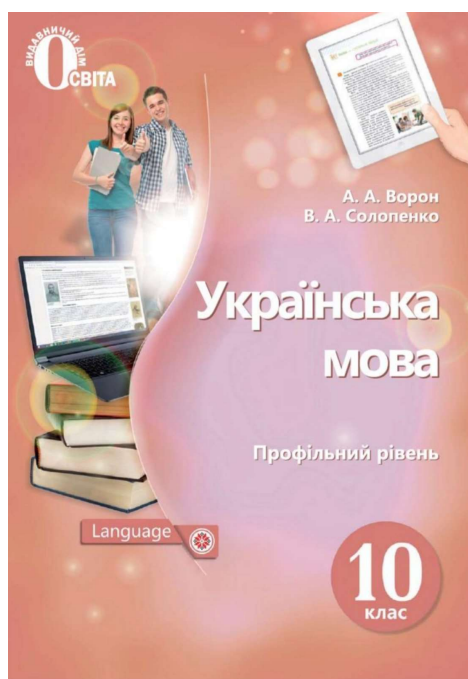
1. Життя як найбільша цінність.
2. Здоров'я довілля – сенс життя.
3. Життя прекрасне, коли створюєш його сам (Софі Марсо).
4. Наповнюйте життя Любов'ю.
5. Люди не живуть, а збираються жити (Сенска (молодий)).

Отже, підручники з української мови є важливим засобом формування соціокультурної компетентності старшокласників, адже вони забезпечують учнів не лише знаннями з мови, але й допомагають їм зрозуміти культуру, історію та соціальні реалії країни. Соціокультурна компетентність передбачає вміння використовувати мову як засіб для ефективного спілкування, розуміння культурних кодів, формування громадянської свідомості й толерантності.

2.2.1. Відображення соціокультурної змістової лінії в підручниках української мови для профільної школи

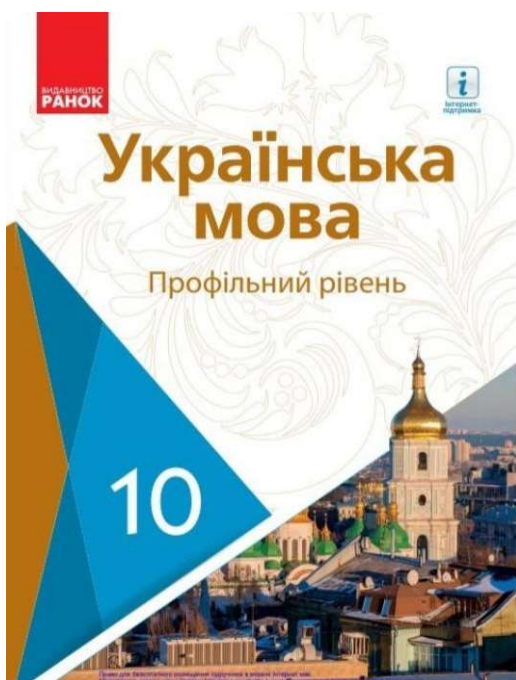
Згідно з рекомендаціями Міністерства освіти і науки України в профільній школі можуть послуговуватися такими підручниками:

Ворон А. А., Солопенко В. А. Українська мова. Профільний рівень: підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2018. 288 с.

Ворон А. А., Солопенко В. А. Українська мова. Профільний рівень: підруч. для 11 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2019. 272 с.

Українська мова (профільний рівень):
підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти /
С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман,
Л. О. Попова. Харків : Вид-во «Ранок»,
2018. 272 с.

Українська мова (профільний рівень) :
підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти /
С. О. Караман, О. М. Горошкіна,
О. В. Караман, Л. О. Попова. Харків :
Вид-во «Ранок», 2019. 272 с.

Підручник для учнів 10-го класу, авторами якого є А. Ворон та В. Солопенко [16], рекомендований Міністерством освіти та науки України (наказ від № 551 31.05.2018). Він є навчальним посібником нового типу, який допоможе десятикласнику всебічно розвиватися як особистість, удосконалюватися, підготуватися до свідомого вибору в житті, бути відповідальним, здійснювати активну трудову та громадянську діяльність, опанувати мистецтво говорити, актуалізувати знання з різних мовознавчих розділів, здійснювати аналіз тексту.

Структура навчального матеріалу показує, що більшість вправ (з врахуванням типу та мети завдань) об'єднані за рубриками, для оформлення яких використано лапки, оскільки їхні назви є висловлюваннями видатних особистостей, напр.: «Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову (Ліна Костенко)» [16, с. 56]; «Найголовніша формула успіху – вміння спілкуватися з людьми (Теодор Рузвельт)» [16, с. 12] Безперечно, такий підхід активізує пізнавальну діяльність старшокласників, мотивує їх до пошуку

першоджерела афористичних та крилатих висловів. Лінгвістична теорія подана в ігровій формі: вправи, які передбачають ключі («Хто швидше?»), дають можливість перевірити правильність виконаного завдання; лінгвістичні задачі розвивають логічне мислення, а робота в парах та невеликих групах стимулює старшокласників до конструктивної співпраці.

3-поміж перших тематичних розділів в підручника цікавим є такий: «Мова – суспільне явище», у якому висвітлено питання про самобутність української мови, її розвиток, «сучасну українську літературну мову як вищу форму існування національної мови, виникнення давніх діалектів та сучасні територіальні діалекти» [16, с. 5]. Після опрацювання цього розділу, десятикласники мають можливість поміркувати над питаннями: «Які функції виконує мова в суспільстві? Чому мову називають суспільним явищем?» [16].

Наприклад, розглянемо вправу соціокультурного спрямування [16, с. 5], яка передбачає ознайомлення учнів з текстом. Після уважного прочитання тексту старшокласники повинні звернути увагу на найголовніші ознаки мови, на яких наголошував Ізмаїл Срезневський, та удосконалити свою пунктуаційну вправність.

Важливість опанування української мови, важливу роль книги в житті людини учні усвідомлюють і через низку інших текстів: «Витоки слов'янської писемності» (вправа 16, с. 17); «Перший буквар східних слов'ян» (вправа 18, с. 19); поезія Д. Білоуса «Вічно жива» (вправа 15, с. 16), а також через вислови відомих людей (О. Гончара, Я. Радевич-Винницького, П. Перебийноса та ін.).

Ознайомлення з думками видатних митців представляє вправа, яка вимагає створити та

§2 ОЗНАКИ САМОБУТНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Що таке самобутність? Чим українська мова відрізняється від інших мов? Які мови є найближчими до української?

7 1 Прочитайте текст. Скажіть, на яких прикметних рисах української мови наголошував мовознавець Ізмаїл Срезневський.

Ще в 1834 році вчений-мовознавець І. Срезневський писав, що українська мова є однією з найбагатших слов'янських мов, що вона навіряд чи поступається чеській достатком слів і виразів, польській — мальовничістю, сербській — приємністю. «Ця мова, — писав він, — може рівнятися з освіченими мовами гнучкістю й багатством синтаксису... мова поетична, музикальна, мальовнича». І. Срезневський щиро сподівався, що жива, народна українська мова стане літературною. Він вірив, що «мова Хмельницького, Пушкарка, Дорошенка, Палія, Кочубея, Апостола повинна передати нащадкам славу цих видатних людей України» (За А. Мамеленко).

2 Поясніть уживання розділових знаків при цитатах.

Складіть і запишіть продовження тексту — роздум про те, як ви розумієте висловлювання Дмитра Білоуса: «Коли говориш, як належить, — слово чисте, як роса, і від тебе теж залежить мови рідної краса».

записати продовження тексту щодо розуміння старшокласниками міркувань Дмитра Білоуса [16, с. 12].

Вважаємо, що питання щодо ролі української мови, соціокультурного спрямування найкраще репрезентовано у творчих самостійних вправах, зокрема тоді, коли десятикласники повинні створити власний текст певного стилю, обґрунтувати свою думку, розкрити зміст наведеного твердження.

Пізнавальними є вправи, які містять паремійний матеріал. Учні повинні ознайомитися з наведеними гуцульськими прислів'ями та приказками, після чого проаналізувати їх діалектні особливості на лексичному, граматичному та фонетичному рівнях, як-от: «Ні з собов не візьми, ні домів не лиши. Як ся файно зачело, так ся файно й скінчело. Б'ють і в фіст, і в гриву» [16, с. 34].

Через такі завдання учні мають можливість пізнати мовне різноманіття на різних територіях

України, розширити межі міжособистісної комунікації, зрозуміти та усвідомити культурні цінності різних українських етногруп. Паремійний матеріал автори підручника використовують також з метою зробити вправу цікавою та пізнавальною.

Українські паремійні одиниці також залучають і під час роботи з лінгвістичним теоретичним матеріалом, зокрема при вивченні

орфографічних орфоепічних або морфологічних норм [16, с. 68].

Удосконаленню орфоепічних умінь та навичок сприяє робота з паремійним матеріалом у вправі 118, яка передбачає прочитання прислів'їв та визначення особливостей вимови виділених слів: «Правду й **двогтем** не заплямуєш. Завзятий і гору з місяця **зсуне**. Чужим добром не **розживешся**. З **пісні** слова не викинеш. Хто **сміється**, тому не **минеться**» [16, с. 87].

56

Хто швидше? Запишіть у три колонки слова, що починаються:

- на твердий приголосний;
- на м'який приголосний;
- на пом'якшений приголосний.

Доба, ягідка, вішати, піч, кількість, презирство, ліцензія, ящірка, користь, пісняр, тінь, гідність, глечик, йдуть, чирик, шість, лійка, чітко, криниця.

Якщо ви правильно виконали завдання, із третіх букв слів, записаних у першій і другій колонках, складеться початок народного прислів'я: «... честь замолоду, а здоров'я — під старість».

§ 12

ПОДВОЄННЯ ТА ПОДОВЖЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

У чому полягає різниця між подвоєнням і подовженням приголосних звуків?

80

Прочитайте прислів'я і приказки. Скажіть, на межі яких значущих частин слова відбувається подвоєння приголосних звуків.

1. І найглибша криниця не бездонна. 2. Та людина цінна, в якій любов до праці незмінна. 3. Якою міркою міряєш, такою й тобі віддадуть. 4. Мріями над хмари піднісся (*Нар. творчість*).

Отже, проаналізований підручник репрезентує достатню кількість вправ, що спрямовані формування соціокультурного розвитку старшокласників, зокрема паремійний матеріал ілюструє життя народу, його побут та традиції. Вивчення мовних особливостей прислів'їв і приказок реалізується через повторення теоретичних синтаксичних, орфографічних та інших відомостей.

У підручнику з української мови для 10 класу (профільний рівень) С. О. Карамана, О. М. Горошкіної, О. В. Караман, Л. О. Попової зреалізовані такі теми соціокультурної змістової лінії: «мова як суспільне явище; українська мова в Україні (чотири параграфи), з історії розвитку української мови (чотири параграфи), сучасна українська мова як вища форма існування національної мови (три параграфи)» [74].

Під час опрацювання мовного матеріалу старшокласники розглядають мову як символічну систему та засіб впливу на людей; усвідомлюють тісний взаємозв'язок мови й держави; замислюються над проблемами екології нашої мови, однією з яких є суржик; визначають мовні ознаки, що маркують її самобутність; удосконалюють культуру усного та писемного мовлення; вчаться працювати зі словниковими довідками, що стосуються культури рідної мови; усвідомлюють важливі етапи становлення та розвитку національної мови; знайомляться з історією виникнення писемності в східних слов'ян, створенням алфавіту; опрацьовують короткі нариси з історії української писемності; засвоюють форми існування української мови, визначають діалектні (територіальні, соціальні) мовні особливості [74].

До змістового наповнення багатьох вправ, які передбачають роботу з текстом соціокультурного спрямування автори залучають прислів'я, приказки, приповідки. У підручнику представлено завдання, що спрямоване на опрацювання інформації про приповідку, який запропонував відомий український мовознавець В. Ужченко. Безперечно, такий підхід допомагає підвищити загальнокультурний та інтелектуальний розвиток старшокласників,

оскільки «формує уявлення про мовознавство як науку, що має своїх визнаних вчених, пошуковців філологічних істин,

про яких має знати суспільство» [74, с. 107]. Вправа 307 передбачає прочитання тексту тексту, визначення його стилю, витлумачення поняття «приповідка» та наведення прикладів приповідок [74, с. 115].

Звертаємо увагу й на ті вправи, що допоможуть старшокласникові орієнтуватися в соціокультурному середовищі, уникати проблем під час спілкування у різних комунікативних ситуаціях, що потребують не лише досконалого володіння українською мовою та практичного застосування мовленнєвих умінь та навичок, а й використання мовних ресурсів з урахуванням умов

соціокультурного

оточення лінгвоносіїв.

У цьому аспекті цікавою є вправа 636 [74, с. 223].

Приповідка — жартівливий вислів, переважно у віршованій формі; те саме, що приказка.

307 Прочитайте текст. Визначте його стиль. Сформулюйте, що таке приповідка.

Один скупердяй попросив чоловіка, щоб спілв йому яєла для худоби. Коли зайшло про плату, то скупер загадав, щоб чоловік робив за «так», тобто за дурно. Подумавши, чоловік погодився. Наніс до хати лози та й став плести яєла. За якийсь час і спілв. Та як їх винести з хати? Ні у вікна, ні у двері не лізуть. Чоловік і каже скуперю: «Оце маєте яєла за “так”». Господар почухав потилицю та й собі каже: «Так то так, та з хати як?» Ці слова стали приповідкою, яку вживають, зустрівши перешкоду у своїх намірах (В. Ужченко).

● Наведіть приклади приповідок.

636 Працюймо парами. Складіть усний діалог за однією із ситуацій. Виправте помилки в мовленні однокласників.

1. Ви в колі родини за смачною вечерею, яку приготувала старша сестра.
2. Ви зустрілись зі спонсором, що відремонтував ваш клас (школу).
3. Ви зустрілися з улюбленим співаком (футболістом, актором тощо).

Отже, проаналізований підручник містить цікаві та пізнавальні завдання соціокультурного спрямування, які передбачають підвищення інтелектуального розвитку учнів, формуванню їхньої соціокультурної компетентності.

Підручник української мови для учнів 11 класу, авторами якого є А. Ворон, В. Солопенко (рекомендований Міністерством освіти та науки України; наказ № 472 від 12.04.2019), вміщує такі теми із соціокультурними складниками: «мова як знакова система; роль мови у формуванні й самовираженні особистості; українська мова у світі, українська діаспора; українська мова в діалозі культур; історія української лінгвістики; видатні українські мовознавці» [74]. У цьому підручнику визначальним для репрезентації завдань соціокультурного характеру є принцип текстоцентризму, у межах якого також основним елементом є стійка мовна одиниця. Часто це відомі вислови українських і зарубіжних діячів (істориків, політиків,

письменників). Наприклад, в одній із вправ завдання спрямоване на розвиток орфографічних вмінь та навичкок, а лінгвістичний матеріал репрезентує інформацію про Манатму Ганді, якого вважають індійським державним та політичним діячем, національним героєм Індії, ідеологом філософії ненасильства, що значно вплинула на розвиток національних та міжнародних рухів прихильників мирних змін. Звичайно, образ цієї особистості представляє одинадцятикласникам іншу, зовсім невідому школярам культуру, яка репрезентує специфіку загальнолюдських культурних та духовних цінностей, що пов'язані з мирним способом життям, що на сьогодні є актуально для української нації, а тому має важливе значення для формування соціокультурної компетентності.

Під час опрацювання синтаксичної норми вдалою методичною спробою авторів є залучення паремійного ресурсу (прислів'їв, приказок, афоризмів, крилатих висловів). Старшокласники у такий спосіб можуть бути залучені до національної культури, що дає змогу використовувати праці і думки видатних представників культурно-мистецької, академічної сфер життя українського народу, у яких працюють вітчизняні митці та дослідники мовних особливостей. Порівняймо, вправа 21 орієнтує одинадцятикласників на опрацювання висловів українських мовознавців та письменників [74, с. 29].

21

❶ Спишіть висловлювання українських мовознавців і письменників, ставлячи розділові знаки.

1. Мова не тільки засіб спілкування а й природний резервуар інформації про світ насамперед про свій народ (*В. Русанівський*). 2. Мова має два потужні крила які дають їй повнокровне життя океан слів і граматику (*І. Вихованець*). 3. Новотвори це фермент у мові запорука її розвитку цвіту й буяння (*М. Рильський*). 4. Не треба говорити «як усі» щоб не виділятися треба звикнути до правильного наголосу і скрізь з усіма говорити правильно. Тоді й «усі» поступово звикнуть і до *квартал* і до *феномен* і до *експерт* (*А. Коваль*). 5. Надмірне вживання слів іншомовного походження безсумнівно засмічує рідну мову робить її немілозвучною малозрозумілою (*Н. Бабич*). 6. Давні греки вважали що наголос душі слів тож будьмо особливо уважними до душі слів (*Н. Тоцька*).

❷

Дізнайтеся і зазначте повні імена мовознавців і письменників, цитати із творів яких ви записали. Прокоментуйте, як ви розумієте ці висловлювання.

Соціокультурному розвитку учнів сприяють різноманітні тексти. Текст є важливим інструментом у процесі формування соціокультурної компетентності учнів, оскільки він відкриває можливості для ознайомлення з культурою й освітою («Києво-Могилянська академія» – с. 74; «Творець класно-урочної системи» – с. 83), мистецтвом («Квіти на полотні» – с. 115; «Життя не сон» – с. 247), видатними діячами («Людина, яка сколихнула Україну» – с. 79) та цінностями суспільства («Цінності» – с. 143; «Хто над ким

володарює: золото над людиною чи людина над золотом?» – с. 144; «Перше правило вихованої людини» – с. 177; «Щира розмова» – с. 224.

Підручник для учнів 11 класу в профільній школі [73] (автори: С. Караман, О. Горошкіна, О. Караман, Л. Попова); рекомендований Міністерством освіти та науки України (наказ № 472 від 12.04.2019 р.) вміщує такі розділи соціокультурного спрямування: «мова як особлива система знаків, її місце з-поміж інших знакових систем; роль мови у формуванні й самовираженні особистості; українська мова в діалозі культур; відображення в сучасній українській мові культури інших народів; українська діаспора; лінгвістика як наука про мову; історія мовознавства в особистостях; видатні мовознавці вітчизняної науки» [73]. Багато завдань із соціокультурним складником формують здатність старшокласників доречно обирати мовні форми та застосовувати їх з урахуванням комунікативної ситуації, знань про країну та націю, її звичаї, комунікативні, соціальні та етикетні правила поведінки, а також удосконалюють уміння послуговуватися вже набутими знаннями під час спілкування з носіями мови, взаємодіяти з різними представниками суспільства.

Необхідно акцентувати, що соціокультурна компетентність спрямована на «процес формування мовної особистості, що включена в комунікацію в конкретному соціокультурному середовищі здійснює соціокультурну діяльність, ґрунтовану на певному ціннісному ставленні до неї» [8, с. 73]. У цьому аспекті варто звертати увагу на завдання, що спрямовані на розвиток мовної особистості, втілення культурних цінностей, мовних ідеалів, які відображені в паремійному багатстві нашої мови. Наприклад, вправа 44 показує український мовний ідеал крізь призму прислів'я, що пов'язані з комунікативними правилами. Старшокласникам пропонують пригадати приклади з власного життя чи художньої літератури, які демонструють використання прислів'їв, напр.: «Менше говори – більше вчуєш. Від красних слів язик не відсохне. Не завжди говори, що знаєш, а завжди знай, що говориш. Добре слово краще, ніж готові гроші» [73, с. 22].

Окрім того, важливу роль для розвитку людини відіграє мова, на що також зорієнтовані вправи соціокультурної тематики. Зокрема змістове наповнення вправи 11 знайомить із висловленнями про роль мови в процесі формування та самовираження особистості, напр.: «...Бо мова – це лад мислення, це віконця, через які людина бачить світ. Шлях боротьби за високу успішність лежить передусім через мовну культуру, бо мовна культура – це живодайний корінь культури розумової, усього розумового виховання, високої, справжньої інтелектуальності» [73, с. 8].

На думку Т. Бондар, «оволодіння соціокультурною компетенцією є своєрідним ознайомленням суб'єктів навчання з певною мовою й культурою, із національно-культурною специфікою мовленнєвої поведінки, а відтак і формування в них уміння користуватися елементами соціокультурного контексту, необхідними для породження та сприйняття мовлення з погляду носіїв мови» [13, с. 26]. У цьому контексті викликає лінгводидактичну зацікавленість вправа 21, яка пов'язана з опрацюванням джерел походження паремій та репрезентує знання носіїв мови щодо гостинності та її ознак, як-от: «У своєму домі будь хазяїном, а в чужому – ягням (Латинське прислів'я); І добрий гість набридає, коли засидиться (Японське прислів'я)» [73, с. 11].

Отже, чинні підручники української мови рівня стандарту та для профільної школи спрямовані на загальнокультурний розвиток старшокласників та їх пристосування до життя тому чи тому соціальному середовищі, зорієнтовані на розвиток та удосконалення в підлітків соціокультурної компетентності. Усі завдання, які репрезентовані в підручниках для учнів старшої школи, побудовані через взаємозв'язок мови та української культури. Мова і культура тісно взаємодіють, а кожен учень є важливою частиною суспільства, основним носієм мови, її користувачем та творцем культурних цінностей.

Висновки до розділу 2

Опрацювання різних наукових розвідок, дозволяє констатувати, що мова тісно пов'язана з культурою, а тому є соціокультурним явищем. Старшокласники набувають соціокультурного розвитку на уроках української мови через успішну реалізацію соціокультурної змістової лінії, аналіз якої в чинних навчальних програмах з української мови для учнів 10–11 класу доводить, що вона має інтегративний характер та забезпечує навчання учнів через патріотичне, моральне та естетичне виховання. Практичний аспект соціокультурної змістової лінії навчальних програм зреалізований в підручниках української мови рівня стандарту та профільного спрямування. Детальний аналіз шести підручників засвідчує, що більшість вправ та завдань зорієнтована на загальнокультурний розвиток учнів старшої школи та удосконалення їхньої соціокультурної компетентності.

РОЗДІЛ III

ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 10–11 КЛАСАХ

3.1. Сучасні технології, форми та методи реалізації соціокультурної компетентності старшокласників

Використання сучасних технологій на уроках української мови сприяє формуванню соціокультурної компетентності старшокласників, забезпечує інтерактивність, доступність ресурсів і ширші можливості для творчості. Чинні програми української мови для учнів старшої школи орієнтують вчителя-словесника на формування ключових і предметних компетентностей школярів, їхньої самостійної діяльності, що може бути досягнуто і через застосування традиційних та інноваційних технологій навчання. У своїй роботі звертаємо увагу на інформаційно-комунікаційні технології та наводимо способи їх застосування:

1. Мультимедійні презентації. *Інструменти:* PowerPoint, Canva, Google Slides. *Застосування:* 1) створення учнями презентацій про традиції та звичаї України; 2) підготовка інтерактивних лекцій про історію української мови, літературу чи культуру. *Очікувані результати:* візуалізація інформації підвищує зацікавленість і сприяє кращому засвоєнню матеріалу.

2. Віртуальні екскурсії. *Інструменти:* YouTube, онлайн-музеї. *Застосування:* 1) організація онлайн-«відвідувань» українських історичних місць, таких як Софія Київська чи Хотинська фортеця та написання «диктанту через музей»; 2) ознайомлення з експозиціями музеїв культури, наприклад, Національного музею Тараса Шевченка. *Очікувані результати:* учні отримують можливість зануритися у культурне середовище навіть без фізичної присутності.

3. Освітні платформи. *Інструменти:* Classtime, Kahoot!, Quizizz. *Застосування:* 1) проведення вікторин на тему «Культура України» чи «Українська мова в житті молоді»; 2) інтерактивні тести для перевірки знань про

соціокультурні особливості української мови. *Очікувані результати:* змагання стимулюють активність учнів і сприяють формуванню позитивної мотивації.

4. Соціальні мережі. *Інструменти:* Instagram, TikTok, YouTube. *Застосування:* 1) створення відеороликів або коротких постів про українські традиції, народну творчість чи культурних діячів; 2) ведення тематичних блогів, присвячених українській культурі. *Очікувані результати:* учні вчаться презентувати культуру в сучасному цифровому форматі, підвищуючи її популярність.

5. Подкасти та аудіоматеріали. *Інструменти:* Audacity, Anchor, SoundCloud. *Застосування:* 1) запис учнями подкастів на теми «Мова і культура українців» або «Що означає бути українцем у XXI столітті?»; 2) прослуховування інтерв'ю з відомими діячами культури чи мовознавцями. *Очікувані результати:* розвиток аудіального сприйняття інформації та комунікативних навичок.

6. Онлайн-дошки. *Інструменти:* Padlet, Jamboard, Trello. *Застосування:* 1) створення інтерактивних дошок для збору інформації про фольклор, літературу, мову; 2) спільна робота учнів над дослідженнями, презентаціями чи проєктами. *Очікувані результати:* забезпечення командної роботи та зручного обміну інформацією.

7. Цифрові карти. *Інструменти:* Google Maps, MindMeister. *Застосування:* 1) створення карт культурних пам'яток України; 2) розробка ментальних карт про мовні особливості регіонів. *Очікувані результати:* формування візуального розуміння культурного розмаїття країни.

8. Відео- та аудіоредактори. *Інструменти:* Adobe Premiere Pro, iMovie, CapCut. *Застосування:* 1) створення відеороликів про культурні традиції, обряди чи видатних українців; 2) озвучення українських казок чи легенд. *Очікувані результати:* розвиток творчих здібностей і практичних цифрових навичок.

9. Онлайн-ігри. *Інструменти:* Minecraft Education Edition, Roblox, платформи створення інтерактивних квестів. *Застосування:* 1) реконструкція історичних місць у форматі Minecraft; 2) створення квесту на тему «Віднайди

скарби української мови». *Очікувані результати*: інтерактивне навчання, що забезпечує глибоке занурення в тему.

10. Генератори текстів і зображень. *Інструменти*: Canva, MidJourney. *Застосування*: 1) використання генераторів для створення текстів на теми української культури; 2) розробка візуальних матеріалів, таких як постери, афіші чи інфографіка. *Очікувані результати*: учні отримують сучасний інструмент для творчого висловлювання і глибшого дослідження.

11. Онлайн-ресурси для вивчення української мови. *Інструменти*: LingQ, платформу «Є-мова». *Застосування*: 1) використання інтерактивних вправ для закріплення граматичних і лексичних навичок; 2) перегляд відеоуроків про соціокультурні аспекти мови. *Очікувані результати*: поглиблення знань у зручній для учнів цифровій формі.

12. Віртуальна реальність (VR). *Інструменти*: Oculus Quest, Google Cardboard. *Застосування*: 1) проведення уроків у форматі віртуальних подорожей (наприклад, по історичним місцях Чернівців, Києва чи Львова); 2) занурення у 3D-моделі культурних об'єктів. *Очікувані результати*: максимальна інтерактивність і захопливість навчального процесу.

Формування соціокультурної компетентності старшокласників на уроках української мови можна ефективно здійснювати через різноманітні форми навчання. Вони допомагають занурити учнів у реальний мовний і культурний контекст, розвиваючи їхні комунікативні навички та усвідомлення значення української культури.

За кількісним складом у науково-методичній літературі розрізняють індивідуальні, групові та колективні форми позакласної діяльності.

Дослідники вважають індивідуальні форми навчання найбільш ефективними, оскільки допомагають «педагогу краще пізнати і розкрити індивідуальність, сутнісні сили, здібності й нахили учня, спрямовувати його розвиток, а сам учень матиме нагоду отримати кваліфіковану консультацію, конфіденційну пораду педагога...» [29, с. 966]. Групові форми навчання також є ефективним засобом формування соціокультурної компетентності

старшокласників на уроках української мови. Вони дозволяють учням працювати разом, обмінюватися думками, розвивати комунікативні навички та краще засвоювати соціокультурні аспекти мови та культури. Колективні форми навчання Вони стимулюють співпрацю, формують відповідальність за спільний результат, дозволяють опанувати соціальні норми та краще засвоїти культурну спадщину. У цьому форматі учні об'єднуються в єдину команду для виконання завдань, спрямованих на досягнення спільної мети. Наводимо приклади застосування різних форм навчання, які сприятимуть формуванню соціокультурної компетенції учнів старшої школи на уроках української мови.

Індивідуальні форми навчання. *Особливості:* Орієнтована на самостійну роботу учня. *Приклади завдань:* 1) написання есе на тему «Що для мене означає українська культура»; 2) виконання проєкту «Моя родинна історія» з дослідженням звичаїв і традицій сім'ї. *Мета:* Формування вміння працювати самостійно, досліджувати та аналізувати соціокультурні явища.

Групові форми навчання. *Особливості:* Робота в малих групах для досягнення спільної мети. *Приклади завдань:* 1) підготовка й проведення мінілекцій про культурні символи України (вишиванка, тризуб, український борщ); 2) створення спільного плакату чи презентації про традиції регіонів України. *Мета:* Розвиток комунікативних навичок і вміння співпрацювати в колективі.

Колективні форма навчання. *Особливості:* Участь усіх учнів класу у виконанні завдань. *Приклади завдань:* 1) проведення «Дня української культури», де кожен учень представляє певний аспект (музика, кухня, обряди) із залучення народних назв (діалектизмів, регіоналізмів, етнографізмів); 2) інсценізація фрагментів обрядів або драматичних творів. *Мета:* створення атмосфери спільної творчості, обмін знаннями між учнями.

Окрім того, ефективними під час формування соціокультурної компетентності будуть інтерактивні, ігрові, інтегровані форми навчання.

Інтерактивні форми навчання. *Особливості:* Використання сучасних технологій та інтерактивних методів. *Приклади завдань:* 1) віртуальні екскурсії музеями України та написання творчого переказу; 2) участь у вебінарах або онлайн-

квестах на культурні теми. *Мета*: ознайомлення учнів із сучасними формами представлення культури, підвищення зацікавлення до вивчення матеріалу.

Ігрові форми. *Особливості*: Використання ігор та змагань у навчальному процесі. *Приклади завдань*: 1) проведення гри «Мовно-культурний квест», де учні шукають відповіді на запитання про традиції й звичаї, з'ясовують етимологію слів на позначення культурних реалій; 2) гра «Хто я?», під час якої учні загадують культурні символи чи історичні постаті України. *Мета*: залучення учнів до навчання у цікавій і невимушеній формі.

Дистанційні форми навчання. *Особливості*: Використання онлайн-ресурсів для формування соціокультурної компетентності. *Приклади завдань*: 1) створення блогу чи відео на YouTube про традиції вашої родини чи громади; 2) проведення онлайн-дослідження на тему «Як іноземці сприймають українську культуру». *Мета*: навчання через сучасні технології, розвиток цифрових навичок.

Інтегровані форми навчання. *Особливості*: Поєднання уроків української мови з іншими предметами, такими як історія, література чи мистецтво. *Приклади завдань*: 1) вивчення фрагментів історичних творів про традиції українського народу з мовним аналізом; 2) аналіз картин українських художників, пов'язаних із культурними темами. *Мета*: розширення світогляду учнів через багатопредметний підхід.

Дебатні форми навчання. *Особливості*: Проведення дебатів на соціокультурні теми. *Приклади тем*: 1) «Чи потрібно зберігати старі традиції в сучасному світі?»; «Яка роль української мови у формуванні національної ідентичності?» *Мета*: розвиток критичного мислення, аргументації та вміння висловлювати свою позицію.

Різноманітність форм навчання дозволяє знайти підхід до кожного учня, зробити уроки цікавими й ефективними, а також сприяє формуванню цінностей та навичок, важливих для соціокультурної компетентності.

Соціокультурному розвитку старшокласників сприяє використання нетрадиційних методів, які допомагають підвищити зацікавленість

старшокласників у вивченні української мови. Наводимо приклади застосування таких методів:

Метод проєктів. *Ідея:* учні виконують групові проєкти на соціокультурні теми. *Приклади завдань:* 1) проєкт «Культурний календар»: створити інтерактивний календар традиційних українських свят із описами, світлинами та відео; 2) проєкт «Жива історія»: інтерв'ювати літніх людей про традиції їхнього дитинства й презентувати результати. *Очікувані результати:* учні глибше розуміють українську культуру та розвивають комунікативні й дослідницькі навички.

Кейс-метод. *Ідея:* вирішення соціокультурних задач на основі реальних або вигаданих ситуацій. *Приклад ситуації:* До вашого міста приїжджає іноземець. Вам потрібно створити план його знайомства з українською культурою (вибір страв, місць для відвідування, подарунків). *Очікувані результати:* формування навичок міжкультурної комунікації та застосування знань у практичних ситуаціях.

Метод інтерактивного навчання. *Ідея:* використання рольових та інтерактивних ігор для формування компетентностей. *Приклади:* рольова гра «Традиції та сучасність»: учні обговорюють, як адаптувати українські традиції до сучасного життя; 2) гра «Культурний лабіринт»: учні виконують завдання на основі фразеологізмів, прислів'їв приказок, пов'язаних з українськими звичаями, щоб пройти квест. *Очікувані результати:* Формування вміння працювати в команді та творчо вирішувати завдання.

Метод інтегрованого навчання. *Ідея:* Використання музики, театру та візуального мистецтва. *Приклад:* 1) вправа «Театральна вистава»: учні інсценізують фрагменти обрядів (наприклад, вечорниць); 2) музичний аналіз: аналіз мовних особливостей текстів народних пісень чи сучасної української музики. *Очікувані результати:* розвиток емоційного інтелекту та зацікавлення культурною спадщиною.

Метод занурення. *Ідея:* створення мовного та культурного середовища. *Приклад:* 1) перегляд українських фільмів, прослуховування народних пісень,

які є частиною реального мовного середовища з подальшим коментуванням щодо контексту та специфіки використання мовних засобів; 2) проведення інтерактивних лекцій з історії мови, які супроводжують відеофрагменти чи презентації. *Мета:* максимальне занурення в соціокультурне середовище для ліпшого його розуміння.

Метод формування цифрової культури. *Ідея:* інтеграція сучасних цифрових ресурсів у навчання. *Приклади:* 1) віртуальні екскурсії: огляд музеїв чи культурних пам'яток України через Google Maps або спеціальні платформи; створення блогів чи подкастів: учні записують подкасти чи ведуть блоги про цікаві соціокультурні теми. *Очікувані результати:* розвиток цифрової грамотності та творчого мислення.

Метод ситуативного моделювання. *Ідея:* відтворення життєвих ситуацій із соціокультурним контекстом. *Приклад:* 1) моделювання зустрічі гостей з іншої країни, під час якої учні пояснюють традиції й культурні особливості України; 2) організація «українського ярмарку», де кожен учень представляє певний регіон із його культурними та мовними особливостями. *Мета:* розвиток мовлення у конкретних комунікативних ситуаціях.

Метод асоціативних карт. *Ідея:* учні створюють асоціативні карти, пов'язані з поняттям «українська культура». *Приклад:* у центрі карти – слово «вишиванка», а гілки розширюються за темами: історія, регіональні особливості, сучасна популярність. *Результат:* структуроване мислення та розширення знань.

Інтерактивний сторітелінг. *Ідея:* Створення історій із соціокультурними мотивами. *Приклад:* учні пишуть спільну історію про мандрівку вигаданого персонажа Україною, включаючи відвідування свят, музеїв та знайомство з місцевими традиціями. *Мета:* розвиток уяви, мовленнєвих і культурних компетентностей.

Метод колективного проєктування *Ідея:* старшокласники разом створюють творчий продукт. *Приклад:* Зняти короткометражний фільм про сучасне життя української молоді, яка залучає елементи традиційної культури. *Очікувані результати:* формування командної роботи, творчих і мовних навичок.

Ці методи допоможуть урізноманітнити уроки української мови, розвинути соціокультурну компетентність учнів і підвищити їхню зацікавленість у навчанні.

3.2. Система вправ та завдань, які формують соціокультурну компетентність учнів

Формування соціокультурної компетентності старшокласників на уроках української мови є важливим аспектом, адже це сприяє розвитку комунікативних умінь і навичок, які необхідні в реальному житті. Нижче наведено приклади вправ і завдань, які можуть бути використані:

Вправа 1. Аналіз соціокультурних ситуацій. *Мета:* розвинути вміння аналізувати соціокультурні контексти та дотримуватися правил етикету.

Завдання 1. Прочитайте текст, що описує зустріч гостей з іншої країни.

Зустріч гостей завжди є особливою подією, а коли це гості з іншої країни, вона стає ще й незабутнім досвідом, сповненим обміну культурними традиціями та теплими емоціями.

Недавно нашому місту випала честь прийняти делегацію з іншої країни. Ми ретельно готувалися до цієї події, адже хотіли, щоб гості відчували себе бажаними та отримали найкращі враження від нашої культури.

Коли ми зустрічали їх в аеропорту, на обличчях гостей читалася легка втома, але водночас і захоплення. Ми прикрасили залу національними символами, а маленькі діти у вишиванках піднесли гостям традиційний коровай із сіллю – символ гостинності та доброзичливості. Цей жест одразу створив теплу атмосферу.

Під час програми перебування ми показали найвизначніші місця нашого міста, розповідаючи про їхню історію та значення. Гості із захопленням слухали про нашу культуру, порівнювали її зі своєю та ділилися враженнями. Найбільше їм сподобався наш традиційний обід: страви з місцевих продуктів не тільки здивували їх своїм смаком, але й стали джерелом цікавих розмов про кулінарні особливості наших країн.

Кульмінацією зустрічі стало спільне свято, де ми обмінювалися народними піснями, танцями та жартами. Такі моменти змушують зрозуміти: попри всі відмінності в мові чи звичаях, ми всі шукаємо доброзичливості, взаєморозуміння та дружби.

Прощання було теплим і трохи сумним, адже за кілька днів ми встигли подружитися. Гості пообіцяли запросити нас до себе, і тепер ми з нетерпінням чекаємо нового знайомства з їхньою культурою.

Ця зустріч залишила в серцях теплий слід. Вона нагадала, що відкритість і гостинність є мостами, які об'єднують людей незалежно від кордонів.

Завдання 2. Обговоріть, як потрібно поводитися в такій ситуації з огляду на українські звичаї та культурні норми.

Вправа 2. Діалоги в соціокультурних контекстах. *Мета:* навчити учнів презентувати українську культуру у доступній формі.

Завдання 1. Уявіть, що ви організовуєте екскурсію для іноземців.

Завдання 2. Складіть діалог, у якому ви пояснюєте значення певних традицій (наприклад, писанкарства, святкування Різдва).

Вправа 3. Робота з українськими прислів'ями та фразеологізмами. *Мета:* ознайомити учнів з багатством української мови та її культурними кодами.

Завдання 1. Виберіть кілька українських прислів'їв, що відображають соціокультурні цінності (наприклад, «Свій до свого по своє»).

Завдання 2. Поясніть їх значення, а потім знайдіть сучасні приклади з життя, де ці прислів'я можна застосувати.

4. Культурний проєкт «Українська мова в сучасному світі». *Мета:* навчити учнів інтегрувати знання з різних сфер життя, розвивати навички роботи в команді.

Завдання. Створіть презентацію про роль української мови у формуванні національної ідентичності, використовуючи приклади з сучасної літератури, кіно чи музики.

5. Дискусія на актуальні теми. *Мета:* формувати критичне мислення, навички аргументації та публічних виступів.

Завдання. Проведіть обговорення теми: «Чи достатньо ми популяризуємо українську культуру серед молоді?».

6. Діалог «Культурний код українця». *Мета:* формування національної самоідентичності.

Завдання. Запропонуйте учням написати невелику характеристику українця, враховуючи соціокультурні риси, які вони вважають найбільш характерними (гостинність, працьовитість, любов до пісні тощо).

7. Мовні ситуації на основі реальних подій. *Мета:* формувати вміння толерантно взаємодіяти в міжкультурному спілкуванні.

Завдання. Складіть діалог між представником іншої культури та українцем, які обговорюють традиції своїх країн.

8. Гра «Соціокультурна мозаїка». *Мета:* вивчення культури в інтерактивній формі.

Завдання: Учні отримують картки з описами різних культурних традицій України (наприклад, обрядові пісні, колядки, українська кухня). Їхнє завдання – зібрати всі елементи в єдину презентацію та пояснити їх значення.

9. «Розкажи про традицію». *Мета:* розвивати усне та писемне мовлення, формувати гордість за національні традиції.

Опис: учням пропонується описати одну українську традицію (наприклад, святкування Різдва, обряд весілля або Великодні звичаї) та пояснити її значення. Потім вони створюють презентацію чи відеоролик.

10. Творчий диктант. *Мета:* ознайомлення з культурною спадщиною через інтерактивне опрацювання тексту.

Опис: Учитель читає текст про культурне явище (наприклад, кобзарство чи розвиток українського кіно), але пропускає окремі слова, які учні повинні дописати.

11. Дискусія про цінності. *Мета:* розвиток критичного мислення, уміння аргументувати свою думку.

Завдання: Організуйте дискусію на тему: «Що означає бути культурною людиною в сучасній Україні?» або «Як впливають традиції на наше життя?».

12. Проєкт «Культура мого регіону». *Мета:* формування локальної ідентичності та вивчення різноманітності України.

Опис. Учні досліджують і представляють елементи культури свого регіону (традиційні пісні, кухню, свята), створюючи творчі проєкти або постери.

13. Інсценізація побутових ситуацій. *Мета:* Практика мовленнєвих навичок у соціокультурних контекстах.

Опис: Учні інсценізують діалоги в контексті традиційних українських обрядів (сватання, зустріч гостей).

14. Культурний квест. *Мета:* активне залучення до навчання через розвиток пізнавальної активності.

Завдання. Організуйте інтерактивну гру, під час якої учні шукають інформацію про культурні символи України (герб, прапор, вишиванку), вирішуючи завдання і виконуючи мовні вправи.

15. Порівняльний аналіз культур. *Мета:* розвиток міжкультурної компетенції та толерантності.

Завдання: Порівняйте українські традиції з традиціями інших народів світу. Обговоріть, що унікального є в українській культурі.

16. Есе «Моя культура і я». *Мета:* розвиток навичок письма і самоаналізу.

Завдання: Напишіть есе про те, як культурні традиції впливають на ваше життя або як ви дотримуетесь традицій у своїй сім'ї.

Ці вправи допоможуть не лише закріпити знання мови, але й сформувати соціокультурну компетентність, що є важливою складовою всебічного розвитку старшокласників.

Висновки до розділу 3

Сучасні вимоги до мовно-літературної освітньої галузі, соціокультурний підхід до навчання дозволив репрезентувати практичне застосування сучасних інформаційних технологій, форм та методів навчання української мови, що сприяють соціокультурному розвитку старшокласників.

Запропонована система вправ та завдань сприятиме не лише удосконаленню комунікативних умінь та навичок учнів, а й допоможе підліткам орієнтуватися в соціокультурному середовищі, навчить працювати в колективі, а також розвивати своє логічне та лінгвокреативне мислення.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі репрезентували теоретико-методичні та організаційні засади формування соціокультурної компетентності учнів-старшокласників в закладах загальної середньої освіти, а також з проєкцією на сучасний стан розвитку україномовної освіти практично втілили застосування ефективних технологій, форм, методів та засобів, що сприятимуть соціокультурному розвитку старшокласників, розробили систему вправ для учнів 10–11 класів.

З опертям на низку нормативних документів та наукову літературу визначили поняття «компетентність» у різних аспектах (антропологічному, соціокультурному, комунікативному, функціонально-діяльнісному), наголосили на основних проблемах в освітньому процесі та способах їх вирішення. Подали авторське визначення соціокультурної компетентності, у межах якої виділили структурні компоненти (когнітивний, смислово-креативний, емоційно-чуттєвий, комунікативний, діяльнісний), які корелюють з відповідними функціями досліджуваної компетентності (пізнавально-герменевтичною, експресивною, смислово-ціннісною, адаптаційно-регулятивною, функцією життєвої перспективи).

З урахуванням наукових напрацювань різних дослідників визначили лінгводидактичні засади вивчення соціокультурної компетентності, зацентували на важливості використання соціокультурних знань в тій чи тій комунікативній ситуації. Ураховуючи педагогічний досвід проходження практики в ЗЗСО, окреслили основні підходи до формування соціокультурної компетентності.

Важливими є організаційно-методичні основи формування соціокультурної компетентності. У цьому аспекті детально проаналізували реалізацію та роль соціокультурної змістової лінії у формуванні мовної особистості старшокласника, що довело важливість усвідомлення учнем тісної взаємодії мови, культури та суспільства. Саме успішна реалізація соціокультурної

змістової лінії забезпечує всебічний розвиток мовної особистості старшокласника. Чинні навчальні програми з української мови для учнів 10–11 класів рівня стандарту та для профільної школи проаналізували крізь призму основних напрямів та тем соціокультурної змістової лінії (через вивчення культурної спадщини, усвідомлення національної ідентичності, формування громадянської свідомості та патріотизму, розвиток комунікативних навичок, міжкультурне розуміння та толерантність, критичне мислення та інформаційну грамотність, соціальні та етичні проблеми сучасності, творче самовираження тощо). Звернули увагу й на те, що формування соціокультурної компетентності повинно відбуватися і в межах позакласних занять, виокремили ефективні форми позакласної роботи в цьому аспекті (культурологічні проєкти, мовні вечори та конкурси, використання елементів музейної педагогіки, організація мовних клубів та гуртків, волонтерських акцій, створення медіапродуктів).

Довели, що важливим засобом формування соціокультурної компетентності є підручник з української мови. Проаналізували соціокультурний складник в низці підручників української мови для учнів 10–11 класів рівня та стандарту та профільного спрямування, ураховуючи параграфи, теми та вправи і завдання.

У науковому дослідженні практичний аспект формування соціокультурної компетентності представили через ефективні способи реалізації технологій, форм та методів, а також через запропоновану систему вправ і завдань, що допоможуть старшокласникам поглибити та розширити соціокультурні відомості, розвинути їхні творчі здібності й лінгвокреативне мислення. Зокрема звернули увагу на інформаційно-комунікаційні технології формування соціокультурної компетентності (створення мультимедійних презентацій, цифрових карт, організацію віртуальних екскурсій, подорожей, використання різних освітніх платформ, онлайн-дошки, залучення соціальних мереж, систем для генерування текстів і зображень, записування подкастів та аудіоматеріалів). З-поміж форм навчання навели зразки індивідуальних,

групових та колективних, залучили інтерактивні, ігрові та інтегровані форми, звернули увагу на дистанційну форму.

Ефективними методами формування соціокультурної компетентності вважаємо такі: метод проєктів, інтерактивного навчання, занурення, інтегрованого навчання, ситуативного моделювання, формування цифрової культури, асоціативних карт, інтерактивний сторітелінг. Під час розроблення системи вправ врахували аналіз соціокультурних ситуацій, діалогічне мовлення в соціокультурних контекстах, роботу з українськими прислів'ями та приказками, культурні проєкти, дискусії на актуальні теми, мовні ситуації на основі реальних подій, ігри, культурні квести, творчі диктанти, есе тощо.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій, залученні музейного середовища для формування соціокультурної компетентності, а також у пошуках ефективних форм та методів з метою набуття соціокультурного досвіду учнів в умовах Нової української школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова С. В. Психолого-педагогічна діагностика сформованості соціальної активності у старших підлітків. *Психологія: реальність і перспективи*. № 1, 2015. С. 17–22.
2. Авраменко О. Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Грамота, 2018. 208 с.
3. Авраменко О. Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Грамота, 2019. 208 с.
4. Александрова В. Ф. Формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). Київ: 2017. 276 с.
5. Александрова В. Ф. Шляхи формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Педагогічні науки. № 4. 2017. С. 96–105.
6. Бабкова-Пилипенко Н. П. Соціокультурна компетенція як фактор сформованості лідерських якостей студента. *Наукові праці МДГУ імені П. Могили: педагогічні науки*. Т. 24, Вип. 11. 2002. С. 57–61.
7. Базилевська О. О. Формування соціокультурної компетентності в учнів з порушенням слуху засобами образотворчого мистецтва: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2017. 188 с.
8. Балащенко І., Самчук Л. Соціокультурна діяльність мовної особистості в освітньому просторі ЗВО. *Перспективи: соціально-політичний журнал*. № 1. 2020. С. 72–76.
9. Баханов К. О. Навчання історії в школі: інноваційні аспекти. Харків: Основа, 2005. 128 с.
10. Бех І. Д. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. *Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технологія*. Київ: Гнезис, 2009. С. 21–24.
11. Бібік Н. Суперечності процесу запровадження компетентнісного підходу в освітню практику: тези I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Компетентнісно орієнтоване навчання: виклики та перспективи» (м. Київ, 30 вересня 2019 р.). Київ : Педагогічна думка, 2019. С. 8–12.

12. Богачик М. Компетентнісно-зорієнтоване навчання як проблема педагогічної науки та практики. *Нова педагогічна думка*. № 4. 2010. С. 33–36.
13. Бондар Т. Генеза поняття «соціокультурна компетентність». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 71. Т. 1. С. 24–30.
14. Бондаренко Н. Соціокультурний аспект формування правописної компетентності учнів 5–7 класів. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич, 2013. С. 452–458.
15. Вольнова Л. М. Соціокультурна компетентність як складова підготовки студентів – майбутніх фахівців системи діяльності «людина-людина». *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова* : зб. наук. праць. Вип. 28 (52). Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. С. 137–145.
16. Ворон А. А., Солопенко В. А. Українська мова. Профільний рівень: підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2018. 288 с.
17. Ворон А. А., Солопенко В. А. Українська мова. Профільний рівень: підруч. для 11 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2019. 272 с.
18. Воропаєва В. Г. Формування парадигми культури особистості в умовах мегасоціуму. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. № 43. Запоріжжя, 2010. С. 1–6.
19. Глазова О. П. Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закл. заг. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. 224 с.
20. Глазова О. П. Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. заг. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2019. 224 с.
21. Галузяк В. Стили педагогічного керівництва та їх ефективність. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія. Вип. 42. Ч. 1. Вінниця, 2014, С. 80–87.
22. Голобородько Я. Методичні засади вивчення культурософії рідного краю. *Збірник наук. праць*. Серія: Педагогічні науки. Вип. XIX. Херсон: ОЛДІ-плюс, 2001. С. 24–28.
23. Голуб Н. Б., Новосьолова В. І. Українська мова (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Педагогічна думка, 2018. 200 с.

24. Голуб Н. Б., Новосьолова В. І. Українська мова (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Педагогічна думка, 2019. 232 с.
25. Горошкіна О. Підручник як засіб формування соціокультурної компетенції учнів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. № 22. Ч. II. 2010. С. 183–189.
26. Гудзик І. П. Соціокультурна лінія змісту навчання мови. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. Вип. 12–13. Ужгород: Говерла, 2008. С. 17–20.
27. Данилюк С. С. Дискурсивна, стратегічна, соціальна та соціокультурна компетенції як складники комунікативної компетенції в межах моделі формування професійної компетентності майбутніх філологів засобами інтернет-технологій. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Вип. 30. 2013. С. 137–143.
28. Дороз В. Ф. Лінгвокультурологічний підхід до вивчення української лексики у 5-6 класах шкіл з російською мовою навчання: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2005. 270 с.
29. Енциклопедія освіти / АПН України; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
30. Жорнова О. І. Соціокультурна компетентність студентів в контексті оминання «слабких ланок» сучасного освітнього процесу. *Вища освіта України*. (Тематичний випуск: «Вища освіта у контексті інтеграції до європейського простору»). Т. 3. 2006. С. 93–100.
31. Журба К. О. Методологічні засади виховання смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 12–13. С. 86–90.
32. Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 10-го кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Генеза, 2018. 192 с.
33. Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Генеза, 2019. 240 с.
34. Закір'янова І. А. Формування соціокультурної компетентності у майбутніх вчителів іноземної мови в процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти. Київ, 2006. 22 с.

35. Закон України «Про повну загальну середню освіту» URL: <http://surl.li/jvscqqv> (дата звернення – 05.07.2024).
36. Клепко С. Ф. Інтегративна освіта і поліморфізм знання. Київ; Полтава; Харків: ПОІППО, 1988. 360 с.
37. Кобцев Д. А. Реалізація соціокультурної змістової лінії на уроках української мови в 5 класі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). Херсон, 2012. 187 с.
38. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді URL: <http://surl.li/ednlpw> (дата звернення: 05.04.2024).
39. Концепція Нової української школи URL: <http://surl.li/qupsmn> (дата звернення: 07.04.2024).
40. Корицька Г. Р. Соціокультурна компетенція школярів : до проблеми використання засобів її реалізації на уроках української мови. *Педагогічний дискурс*. № 13. 2012. С. 157–160.
41. Курінна Л. В. Теоретичний аналіз сутності терміна «соціокультурна компетентність». *Науковий часопис НПУ імені М. Драгоманова*. Серія: «Педагогічні науки: реалії та перспективи». Вип. 65, 2018. С. 49–55.
42. Курлішук І. І. Педагогічні умови формування соціокультурної компетентності старшокласників засобами української мови URL: <http://surl.li/rsrejt> (дата звернення: 10.09.2024).
43. Кучерук О. Соціокультурний розвиток учнів як лінгвометодична проблема. *Українська мова і література в школі*. № 2 (122). 2014. С. 2–7.
44. Кучерява О. Арттехнології як засіб реалізації соціокультурної змістової лінії на уроках української мови. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2019. Вип. 50. С. 91–96.
45. Левченко Т. Система роботи над збагаченням мовлення учнів 5–7 класів лексикою з національно-культурним компонентом. *Теоретична і дидактична філологія*. Вип. 14. 2013. С. 52–60. URL: <http://surl.li/jjizxo> (дата звернення: 12.01.2024).
46. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2004. 163 с.
47. Масол Л. М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика: монографія. Київ, «Промінь», 2006. 432 с.

- 48.Махінов В. М. Теоретичні засади формування мовної особистості в історії розвитку європейського соціокультурного освітнього простору (середина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Луганськ, 2013. 40 с.
- 49.Мацько Л., Семеног О. Компетентнісні підходи і програмні засади в навчанні української мови в 10–12 класах середньої школи (профіль – українська філологія). *Українська мова в освітньому просторі*. Київ, 2009. С. 44–60.
- 50.Мунтян С. В. Основні складники соціокультурного змісту навчання української мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологічна. Вип. 31. 2012. С. 194–198.
- 51.Мунтян С. Методика розвитку діалогічного мовлення у процесі реалізації соціокультурної змістової лінії в 6–7 класах: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 – 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). Херсон, 2012. 195 с.
- 52.Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. URL: <http://surl.li/exthot> (дата звернення: 25.06.2024).
- 53.Ніщенко М. Е. Формування соціокультурної компетентності учнів основної школи на матеріалах синтаксису простого речення : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова) Київ, 2019. 228 с.
- 54.Нова українська школа у поступі до цінностей, Київ, 2018, 36. с. URL: <http://surl.li/hfppyj> (дата звернення: 23.07.2024).
- 55.Новосьолова В. І. Виховний потенціал емоційно забарвленої лексики в системі компетентнісного навчання. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. Вип. 31. 2012. С. 209–211. URL: <http://surl.li/kmwjqu> (дата звернення: 14.05.2024).
- 56.Овчарук О. В. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики. Київ: К.І.С, 2004. 112 с.
- 57.Огієнко І. Наука про рідномовні обов’язки. Львів: Фенікс, 1995. 72 с.
- 58.Огієнко О. І. Соціокультурна компетентність у професійній підготовці майбутнього фахівця. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 4. С. 368–375.
- 59.Паламар С. Компетентнісний підхід як методологічний орієнтир модернізації сучасної освіти. *Освітологічний дискурс*. Вип. 1-2 (20-21), 2018. С. 267–278.

60. Пометун О. Види діяльності учнів у контексті нового Державного стандарту освіти. *Психодидактика: збірник тез конференції*. 2021. С. 161–167
61. Пономаренко Я. І. Соціокультурний контекст формування особистості. *Вісник Національного авіаційного університету*. Філософія. Культурологія. № 1. 2012. С. 71–74. URL: <http://surl.li/yjhwsc> (дата звернення: 09.08.2024).
62. Проць М. Реалізація соціокультурної лінії у процесі вивчення української мови. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич: Посвіт, 2012. С. 459–464.
63. Рева М. М. Специфіка життєвої перспективи студентів-психологів з різним ціннісним профілем. *Психологія і особистість: наук. журнал / Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України ; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка*. Вип. №2. Київ ; Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. С. 104–115
64. Родигіна І. В. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання. Харків: Основа. 2005. 96 с.
65. Романовська Л. Сутнісна характеристика соціокультурної компетентності соціального працівника. *Social Work and Education*, Vol. 4, No. 1., Pp. 41–47.
66. Савченко С. В. Сучасні виховні технології в контексті соціалізаційної педагогіки: *матеріали науково-методичної конференції «Проблеми безперервної освіти в сучасних умовах соціально-економічного розвитку України»*. (м. Івано-Франківськ, 14–15 листопада 2002 р.). Івано-Франківськ, 2002. С. 126–129.
67. Семеног О. Мовна особистість учителя в соціокультурній парадигмі ХХІ століття. *Професійна освіта: педагогіка і психологія: польсько-український щорічник*. Вип. IX. Ченстохова–Київ, 2007. С. 323–332.
68. Совтис Н. Мова як символічний код культури. *Київські полоністичні студії*. Т. 24. 2014. С. 563–570. URL: <http://surl.li/fltges> (дата звернення: 20.03.2024).
69. Соломадін І. М. Діалог в освіті, освіта як діалог: *матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Американська філософія освіти очима українських дослідників»* (м. Полтава, 22 грудня 2005). Полтава, 2005. С. 174–180.
70. Соціогуманітарний потенціал освіти як чинник модернізації українського суспільства: колективна монографія / кол. авт., відп. ред. М. Ф. Шмиголь. Київ, 2018. 326 с.

71. Столбов Д. В. Особливості Інтернет-діяльності сучасного підлітка *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогіка. Випуск XII. №1(12), 2014. 351 с.
72. Топчій Л. С. Соціокультурна компетентність у структурі професійної компетентності майбутніх учителів-філологів. *Наука і освіта*. № 10. Одеса, 2014. С. 198–203.
73. Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. Харків: Вид-во «Ранок», 2019. 272 с.
74. Українська мова (профільний рівень): підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. 272 с.
75. Українська мова: 10–11 класи. Профільний рівень / Л. І. Мацько, Т. Л. Груба, О. М. Семеног, Т. В. Симоненко. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України від 23 жовтня 2017 року № 1407) URL: <https://cutt.ly/kwAljAKG> (дата звернення – 29.08.2023).
76. Українська мова: 10–11 класи. Рівень стандарту / Н. Б. Голуб, О. Ю. Котусенко, О. М. Горошкіна, В. І. Новосьолова, Ю. О. Романенко, Т. В. Кондесюк, О. М. Король, О. О. Тарасенко, Н. В. Сергєєва. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України від 23 жовтня 2017 року № 1407) URL: <https://cutt.ly/kwAljAKG> (дата звернення – 27.08.2023).
77. Усик О. Ф. Соціокультурний аспект фахової підготовки майбутніх учителів української мови і літератури. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Педагогічні науки*. 2010. С. 8.
78. Усик О. Ф. Теоретичні аспекти формування соціокультурної компетентності майбутнього вчителя української мови і літератури. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Педагогічні та психологічні науки. № 52. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2009. С. 96–98.
79. Фоменко Т. М. Визначення поняття «соціокультурна компетентність» у сучасній парадигмі вищої освіти. *Засоби навчальної та науково-дослідної*

- роботи: зб. наук. праць. Вип. 42. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. С. 149–156.*
80. Червинська І., Никорак Я. Соціокультурна складова модернізації підготовки майбутнього вчителя до професійної діяльності. *Гірська школа українських Карпат*. № 11. 2014. С. 236–242.
 81. Яковлєва В. В., Голуб Н. М. Шляхи реалізації соціокультурного підходу до навчання української мови в 10–11-х класах профільної школи. *Арватівські читання – 2022: зб. тез доповідей. Всеукраїнської студ. наук.-практич. інтернет-конференції (м. Ніжин, 20 травня 2022 р.)*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2022. С. 112–115.
 82. Ярмолюк А. Реалізація соціокультурної змістової лінії в контексті міжпредметної інтеграції. *Українська мова і література в школі*. № 6. 2010.
 83. Ярмолюк А. В. Формування соціокультурної компетенції старшокласників на уроках української мови. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки: наук. журнал*. № 5. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2011. С. 134–136.
 84. Ярошенко А. О. Криза освіти як глобальна проблема сучасності. URL: <http://surl.li/rifvqg> (дата звернення: 22.11.2023).
 85. Anuziene I. The structure of socio-cultural competence (self) development. URL: <http://surl.li/rlkrax> (дата звернення: 18.12.2023).
 86. Burbules N. C. Dialogue in teaching: theory and practice. N.Y.: Teachers College Press, Columbia University. 1993.
 87. Celce-Murcia M., Dorney Z., Thurrell S. Communicative Competence. A Pedagogically Motivated Model with Content Specifications. *Applied linguistics*. 6(2), 1995. Pp. 5–35.